

Kur'an-ı Kerim'in Türkçe'ye Çevrilmesi ve İlk Türkçe Kur'an Tercümeleri

Suat ÜNLÜ*

Abstract

It is known by everybody that translating a text into another language completely is not possible. Above all, when this text is the Words of God which have many metaphorical expressions and gives the translator the fear of committing sin and taking the responsibility of people through wrong expression and explanation, translation gets more difficult. But, that translating it is hard does not mean that it will not be translated. Accordingly, different books have continuously been translated into different languages for centuries and through these translations new formulations, developments, improvements and breakthrough arise.

Translating the Quran which was sent to all humanity is an obligation because it is not practically possible that everybody learns Arabic. Because, the Quran was sent to humanity in order to be understood. If people have no other choice to understand the Quran except for its translation, the necessity of translation arises. For this reason, information and the examples about the Quran translations of East and West Turkish which are known to be the first Turkish Quran translations in the history of Turkish language will be given. Their importance and place in the history of Turkish language will be specified.

Key Words: *İnterlinear Quran translations, Karahanlı Turkish, East Turkish, the Quran, West Turkish*

KORPUS

Bu makalede Türk Dili Tarihinde İlk Türkçe Kur'an tercümeleri olarak bilinen Doğu ve Batı Kur'an tercümeleri hakkında bilgi ve örnekler verilerek. Bunların Türk Dili tarihi içindeki yeri belirtilecektir.

TIEM 73

Abdullah Kök, Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 1v-235v/2) İnceleme-Giriş-Metin-Dizin Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2004. Suat Ünlü Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 235v/2-450r/7)

* Dr, Türk Dili Bölümü Öğretim Görevlisi

- İnceleme-Giriş-Metin-Dizin Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- Rylands KT Janos Eckmann, *Middle Turkic Glosses Of The Rylands Interlinear Koran Translation*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. Aysu Ata Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, Giriş-Metin-Notlar Dizin, Ankara, TDK, 2004.
- Anonim Tefsir A.K. Borovkov, *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.* Akademiya Nauk SSSR Institut Narodov Azii. Moskova, 1963. (Türkçe Çev. Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII Yüzyıllar)*, TDK, Ankara, 2002). Halil İbrahim Usta, *XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989.
- Hekimoğlu KT Gülden Sağol, *Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations II: An Inter-Linear Translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part I: Introduction and Text)*, Harvard, (410 pages), 1993; (Part II: Glossary) Harvard, 1995, (310 pages); (Part III Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section One: 1b-300b), Harvard, 1996; (Part III: Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section Two:301a-587b), Harvard,1999.
- TİEM 40 Ahmet Topaloğlu, Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercümesi Giriş ve Metin, Sözlük. I-II, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1976-1978.
- Manisa KT Esra Karabacak, *An Inter-Linear Translation Of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish = Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Introduction and Text I, Sources Of Oriental Languages and Literatures 22, Turkish Sources XX, Harvard University The Department Of Near Eastern Languages and Civilizations. 1994; (Part II: Glossary: Section one, p. 1-384. Section Two, p. 385-786), 1995; (Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section one: 1a-224a.1997; (Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section two: 224b-451a, 1999.*
- Bursa KT Murat Küçük, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi, İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2001

Giriş

1.1. Kur'an'ın Tercüme Meselesi

Tercüme, bir sözü, bir dilden başka bir dile nakletmek demektir. Bir sözü bir dilden başka bir dile naklederken asıl sözün, bütün özelliklerini

ifade etmeğe dikkat ve itina göstermek gerekir. Edebî bir sözü, bir şiiri, bütün nüanslarıyla bütün ayrıntı ve özellikleriyle başka bir dile aktarmak zordur. Hele bu söz, Allah kelamı olursa, iş imkansız denecek bir duruma gelir.(Ateş: 1061)

Kur'an-ı Kerim'in başka bir dile bütün özellikleriyle aynen tercüme edilmesi mümkün değildir. Zira Kur'an, yalnız manasıyla değil, kelimeleri yapan harflerin seçilişi, kelimelerin cümledeki dizilişi ve bu dizilişten doğan ahengiyle bütün olarak bir mucizedir. Motomot tercüme, aslın yerini tutan sözdür. Hiçbir tercüme, Kur'an'ın aslını tutmaz, Kur'an'ın bütün icaz yönlerini yansıtmaz. Çünkü Kur'an vahiydir. (Ateş : 1061)

Kur'an-ı Kerim'in manası da, lafzı da Allah'tandır. Onun kelimeleri, Hz. Peygamber'in kendi sözleri değildir. Tercümede Kur'an'ın bütün nüanslarıyla manasının başka bir dile aktarılacağını farzetsek bile o manaları ancak bizim koyacağımız kalıplar içinde ifade edebiliriz. Bu suretle tercüme, vahiy mahsulü olan esaslı bir unsurdan yoksun kalır ve Kur'an olmak vasfını kaybeder. Kaldı ki, Kur'an'ı bütün edebî üslubu ile başka dile çevirmek de imkansızdır. Zira Kur'an'ın asıl manaları yanında, talî manaları da vardır. Asıl mana cümlelerin terkiibinden çıkan mesala emir, nehiy, tarihî kıssalar ve adabı ifade eden manalardır. Talî manalar ise belagat ve icaz bakımından kelimelerin ihtiva ettiği gizli manalardır. Kur'an-ı Kerim'in hem asıl, hem de talî manalarını hakkıyla ve bütün belagatıyla ifade edecek yabancı bir dil tasavvur edilemez. (Ateş : 1061)

Dil, insanların kendi aralarında iletişimlerini sağlayan bir araç olduğu gibi vahyin kaynağı ile muhatapları arasında bir taşıyıcı durumundadır. Dilin üstlendiği bu görevin dinin tebliği noktasındaki önemini ortaya koyması bakımından şu ayet dikkat çekicidir: *“(Allah'ın emirlerini) onlara açıklasınlar diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik.”*¹

Firavun'u Hakk'a davet için Mısır'a gitmekle görevlendirilen Musa (As.)'ın; Allah'tan, kardeşi Hârun'u yardımcı olarak isterken gösterdiği gerekçede de aynı önemi vurgular: *“Kardeşim Hârun'un dili benimkinden daha düzgündür. Onu da, beni doğrulayan bir yardımcı olarak benimle gönder”*.²

1 İbrahim: 14/4

2 el-Kasas: 28/34

Nihayet, insanları uarması için Hazret-i Peygamber'e Kur'an, Arap dili ile indirilmiştir.³

Değişik toplumların eşyayı, eylemleri ve kavramları farklı kelimelerle adlandırmaları ve bunları kendilerine has ifade kalıpları içinde kullanmaları, farklı dillerin doğması ile sonuçlanmıştır. Kur'an-ı Kerim "O'nun delillerinden biri de gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin, renklerinizin değişik olmasıdır."⁴ ayetiyle dillerin farklılığını, Allah'ın varlığının delillerinden biri olarak zikreder ve kendi dili olan Arapça dışındaki dilleri "yabancı dil" olarak niteler: "Şüphesiz biz onların Kur'an'ı ona ancak bir insan öğretiyor dediklerini biliyoruz. Kendisine Kur'an'ı nisbet ettikleri şahsın dili yabancıdır, Halbuki bu (Kur'an'ın dili) apaçık bir Arapça'dır."⁵

"Birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık"⁶ ayeti de, farklı milletlerin ve toplumların tanışıp anlaşmasında ilk araç olarak dillerin önemini vurgulamaktadır. Bu iki ayetin dikkat çeken ortak noktası, farklı diller olgusunu gündeme getirmeleridir. (Altuntaş 1998: 2)

Farklı dilleri konuşan iki toplumun tanışıp anlaşabilmeleri, ya toplumlardan birinin, diğer dili öğrenmesi, ya da karşı toplumun dilini bilen kişi ya da kişilerin, onların söyleyip yazdıklarını berikilere tercüme etmesi ile mümkündür. Birinci şık çok zor, hatta imkansız olduğuna göre tercümenin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. (Altuntaş 1998: 2)

"Kur'an, ya bütün dillerde, ya da bunlardan sadece biriyle indirilebilirdi. Bütün dillerde indirilmesine ihtiyaç yoktu. Çünkü bu gereksiz bir tekrara sebep olurdu. İşte tercüme böyle bir tekrara alternatif olarak hizmet verebilir. Bu durumda Kur'an'ın bir tek dil üzerine inmesi seçeneği kalmaktadır. Bunun için en elverişli dil de Resul'ün kavminin dili olan Arapça idi. Zira ona en yakın olanlar Araplar idi. Arapların Kur'an'ı Hz. Peygamberden öğrenip iyice anlamaları ve Kur'an'ın onlardan başkalarına intikal edip yayılmasından sonra, yapılan tercüme onun açıklanması ve anlatılması işini icra etmişlerdir. (Altuntaş 1998: 12)

Kur'an'ın Arapça dışındaki dillere tercümesi meselesi hicrî ikinci asırdan başlayarak gündeme gelmiş, bu konudaki tartışmalar da özellikle

3 eş-Şuara: 26/193, 194, 195

4 er-Rûm: 30/22

5 en-Nahl: 16/103

6 el-Hucurât: 49/13

tercüme ile kıraat, yani namazda Kur'an-ı Kerim'in tecümesini okumanın caiz olup olmadığı meselesine dayalı olarak çıkmıştır. Büyük mezheplerden Şâfiî, Malikî, Hanbelî ve Zahirî mezhepleri Kur'an'ın harfi/lâfzî tercümesini caiz görmedikleri gibi, hangi şartlar altında olursa olsun namazda Kur'an tercümesi okumanın da kesinlikle caiz olmadığı görüşündedirler. Hanefî mezhebi ise İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşü istikametinde, Kur'an okumayı bilmeyen kimsenin, bunu öğreninceye kadar namazda tercüme okumasına cevaz vermektedir. (Altuntaş 1998: 8)

Namazda tercüme okumayı caiz görmeyen mezhepler, aynı şekilde, Kur'an'ın başka dillere lâfzî tercüme metodu ile çevrilmesine de prensip olarak karşı çıkmışlar, bunu caiz görmemişlerdir. Bu konuda ilgi çeken şey Hanefî mezhebinin tutumudur. Şartlarını taşıyan kimsenin namazda tercüme okuyabileceğini kabul eden Hanifî alimler, bazı istisnalar hariç, Kur'an'ın tercüme edilmesi konusunda diğer mezheplere katılmış ve olumsuz tavır takınmışlardır. Bu alimler, tercüme ile namaz kılmaya cevazı, zaruret prensibine oturttukları gibi, Kur'an'ı tercüme etmeyi de zaruret miktarı ile sınırlamışlardır. Hatta, Kur'an'ın tamamını tercüme edenlere, ya da bu işle uğraşmaya âdet edinenlere karşı diğer mezheplerden daha sert tavır takınmışlardır. (Altuntaş 1998: 8)

Bir Şâfiî alim olan Gazali avamın, tefsir gibi tercümeyle de girişmemesi gerektiğini ifade ederek, bunun yazılı tercüme için olduğu kadar sözlü tercüme için de geçerli olduğu görüşündedir. (Altuntaş 1998: 10)

Maliki müfessiri İbnu'l-Arabî Fussilet suresinin 44 ayetinin tefsiri sırasında, tercümeyle karşı olduğunu Kur'an'ı tercüme etmenin caiz olmayışını da tercüme esnasında "tibyân" ve "icaz"ın kaybolacağını gerekçe göstermektedir. (Altuntaş 1998: 11)

İslâm alimlerinin çoğu aslının yerini almak üzere Kur'an'ın tercüme edilmesinin caiz olmadığı görüşündedirler. Her ne kadar bu görüşe dayanak olarak Kur'an'ın tercümesinin mümkün olmadığını ve tercümenin, icazı yok edeceği gibi iki temel gerekçe ileri sürülmekte ise de, işin arka planında, Kur'an tercümesinin aslın yerine ikame edilebileceği endişesi yatmaktadır. Kur'an'ın tercüme edilmesinin caiz olmadığını söyleyenlerin, bu görüşlerini, namazda tercüme okumanın caiz olmadığı konusunu ele almaları sırasında dile getirmeleri, bu endişenin varlığını orataya koymaktadır. (Altuntaş 1998: 17)

Bu alimlerden Gazalî; “Tefsir demekle, lafzın; kendi yerini tutacak Arapça başka bir kelime ile; yahut manasını karşılayacak Farsça ya da Türkçe bir kelime ile değiştirilmesini kastediyorum” demektedir. Burada “tefsir” terimi ile aynı zamanda lafzî tercümeyle de kastettiğini ve avamın, tefsir gibi, tercümeyle de girişmemesi gerektiğini ifade eden el-Gazalî, bunun yazılı tercüme için olduğu kadar sözlü tercüme için de geçerli olduğu görüşündedir. (Altuntaş 1998: 18)

Malikî müfessir alimlerinden İbnu'l-Arabî de Kur'an'ı tercüme etmenin caiz olmayışını, “tibyân” ve “icaz”ın kaybolacağını gerekçe göstererek karşı çıktığını görmekteyiz. (Altuntaş 1998: 9)

Bir Şâfiî alim olan ez-Zerkeşî ise; Kur'an hükmünde saymak ve Kur'an'ın yerini almak üzere Kur'an'ın Farsça ve sair dillere harfi/lafzî tercümesi caiz olmaz. İcaz özelliğine sahip aslı şekli, yani orijinal metni ile okunması vaciptir. Zira tercüme Kur'an'ın icazi özelliklerini aksettirmez ve Arapça dışındaki diller de, Arapça'ya has olan beyan üstünlüğüne sahip değildir diyerek Kur'an'ın tercüme edilmesine karşı çıkmaktadır. (Altuntaş 1998: 9)

Kur'an'ın harfi/lafzî tercümesine karşı çıkanlar arasında, konu ile ilgili en sert ifadeleri kullananlar, ilginçtir ki, Hanefîler olmuştur. Oysa İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in, Ebû Hanife tarafından de benimsediği ifade edilen ve Hanefî mezhebinin “müftâbih” kavli olan “Kur'an'ı olumayan kimse, öğreninceye kadar, namazda onun tercümesini okuyabilir” şeklindeki görüşü, fiilen Kur'an'ın tercüme edilmesini gerektirmektedir. Hanefî alimlerinin, konu ile ilgili ifadelerinden anlaşıldığına göre, onlar Kur'an'ın bir bütün olarak, kitap şeklinde tercüme edilmesine karşı olmakla beraber, zaruret ölçüsünde tercüme edilmesine karşı değillerdir. Belki de tercümenin cevazı konusunda aralık bıraktıkları bu kapının ardına kadar açılacağı endişesi, onları tercümenin men'i konusunda diğer mezheplerden daha sert bir tutuma yöneltmiştir. (Altuntaş 1998: 13)

Kur'an-ı Kerim'in tercümesine karşı çıkanlar, tercümenin zamanla Kur'an yerine ikamesi ihrimalini göz önünde tutarak Kur'an metninin tahrif ve tağyire uğramasını önleme amacını gütmekteydiler. O halde bu tür endişelerin bulunmadığı, ya da ortadan kalktığı durumlarda, Kur'an'ın tercüme edilmesinde sakınca görmemiş olmalıdırlar. Zira bu endişe ilk defa Hz. Peygamber (a.s.) tarafından duyulmuş, Kur'an metniyle

kariştirilmesi ihtimali yüzünden, başlangıçta hadis yazımını yasaklamıştı. (Altuntaş 1998: 18)

Kur'an'ın tercüme edilmesi bir çok alim tarafından caiz görülmemesine, bir kısmı tarafından ancak zaruret ölçüleri içinde caiz görülmesine rağmen Kur'an öteden beri tercüme edilegelmiştir. İşte, gerek bu fiili durum, gerek tercümenin caiz hatta zaruri olduğunun bir çok alim tarafından ortaya konmuş olması; bu yasakçı görüşün, üzerinde ittifak edilen bir görüş olmadığını, zamanın şartlarına göre ve özellikle tercümenin Kur'an yerine konacağı ve namazda okunacağı endişesi ile belirlendiğini ve bağalayıcılığının bulunmadığını açıkça göstermektedir. (Altuntaş 1998: 18)

Bazı ayetler planında da olsa Kur'an'ın tercümesini bize ilk hatırlatan tarihi olay Hz. Peygamberin çeşitli devlet büyüklerine gönderdiği davet mektuplarıdır. Zira onun Bizans İmparatoru Heraklius'a gönderdiği mektupta, Âl-i İmran suresi'nin altmış dördüncü ayeti yer alyordu. Ebu Süfyan'ın, kendi müşahedelerine dayanarak anlattığına göre, Heraklius, özel tercümanı aracılığı ile kendilerine Hz. Peygamber'in hakkında sorular sormuş, sonra da onun gönderdiği mektubu okutup tercüme ettirmiştir. Mektupla birlikte söz konusu ayetin tercüme edilmiş olması kaçınılmazdır. Buna göre bazı ayetler sınırlı da olsa ilk Kur'an tercümesi sözlü usulle yapılmış olmaktadır. (Altuntaş 1998: 18)

2.1. Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye İlk Çevrilmesi İşi

Türkler, tarih boyunca pek çok dine mensup olmuş ve mensup oldukları dinlerin kutsal metinlerini eski Uygurlar döneminden itibaren Türkçeye tercüme etmeye başlamışlardır. Uygur dönemine ait Budizm ve Maniheizm'den Türkçeye çevrilmiş dini metinler önemli bir yekün tutmaktadır.

Türklerin İslâmiyeti resmen devlet dini olarak kabul etmesi, X. yüzyılda Karahanlılar zamanında gerçekleşmiştir. Türklerin toplu olarak İslâmiyeti kabul etmelerinin hemen ardından tabii olarak onun kutsal metni Kur'an'ı anlamak, kavramak, manasına nüfuz etmek, esaslarını ve kurallarını uygun bir biçimde öğrenmek ve öğretmek için Türkçeye çevrilmesini de kaçınılmaz kılmıştır.

Bu mukaddes metin, önce Samanoğullarından Emîr Mansur b. Nuh (H. 350-365/M. 961-976) zamanında. Maverâü'n-nehirli âlimlerden kurulu bir heyet tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Farsçaya tercüme

edilen tefsir kitabı, Muhammed b. Cerir-i Taberî'nin Arapça olarak yazdığı 40 ciltlik Kur'an tefsiridir. Bu tefsir, Farsçaya tercüme edilirken kısaltılmış ve Kur'an metni esas alınarak satır arasında Farsça çevirisi yapılmıştır (Sağol 1993: 23). Zeki Velidî Togan'a göre Kur'an'ın Türkçeye Tercümesi de Farsça Tercüme ile aynı zamanda, belki aynı komisyonun Türk üyeleri tarafından yapılmıştır (Togan 1960:135). Fuad Köprülü'ye dayanan Abdülkadir İnan'a göre ise Kur'an'ın Türkçeye tercümesi, Farsçaya tercümesinden yaklaşık bir asır sonra, yani XI. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olmalıdır (İnan 1961:8).

Eckmann'da Taberî'nin diğer eseri, onun hacimli Kur'an Tefsirinin *Cāmi'lal-bayān fi tafsīr al-Kur'an* muhtelemen Taberî'nin Dünya Tarihinin Mansur b. Nuh'un (961-976) veziri Abū 'Alī Bal'amī tarafından Farsçaya çevrildiği sırada, Sāmâniler devrinde (875-999) Buhara'da Farsçaya çevrilmiş olduğunu belirtir. Bu çevirinin haklılığı önsözünde şöyle ifade edilmektedir: "Bu kitap, Muhammed İbn Carir at Tabarî-Tanrının rahmeti üstüne olsun- tarafından anlatılan büyük Tefsir'in Fars diline yapılan tam ve doğru çevirisidir. Bu kitabı Bağdad'dan getirdiler. Arapça yazılmış ve uzun referansları ihtiva eden kırk cild idi. Onu muzaffer komutan ve melik Abū Şalīh Mansūr İbn Nūh ibn Naşr İbn Aḥmed İbn İsmā'il'e getirdiler Tanrının rahmeti üstlerine olsun-sonra, bu kitabı Arap dilinden okuyup anlamakta güçlüklerle karşılaştığından, o bunun Fars diline tercümesini arzu etti. Sonra, o Mâverâü'n-nehr'in âlimlerini bir araya topladı ve onlardan bir hukukî beyanname istedi: Bu kitabı Fars diline çevirmemiz caiz olur mu?" Onlar dedi ki: "Arapça bilmeyenlerin istifadesi için, Kur'an tefsirini Farsça okuyup yazmak caiz olacaktır, çünkü yüce Tanrı şöyle demiştir.: *Dili kavminin dilinden farklı olan resul göndermedik.*⁷ Sonra muzaffer hükümdar Abū Şalīh Mâverâü'n-nehr'in âlimlerinin getirilmesini emrini verdi: Buhara'dan *Ebû Bekr ibn Muḥammed el-fazlu'l alām* ve *Ebû Bekr Muhammed bin İsmā'il el-Fakih* ve *Fakih Ebu Bekr bin Ahmed bin Ḥamid* ve *Ḥalil ibn Aḥmed es-Sicistānī*, Belh'den *Abū Ca'far bin Muḥammed bin 'Alī*⁸, Hindistan kapılarından *Fakih al-Ḥasan bin 'Ālī Mandūs* ve *Abū'l-Cahm Ḥalid bin Hānī al-Mutafaḫḫih* ve ayrıca Semerkand, İsbicap ile Fergana'dan ve

7 İbrâhim: 14/4

8 Tam olarak adı Abū Ca'far bin Abdullah bin Muḥammed el-Belhî el-Hinduvanî'dir. (ö. 973) Belhli büyük Hanefî âlimi, ilminden dolayı kendisine küçük Ebu Hanîfe'de denilmiştir.

Mâverâü'n-nehr'in her şehriden başka âlimler. Onların hepsi, doğru yolun bu olduğunu, kitabın tercümesini kabul ettiler. Sonra Muzaffer Melik ve ÂbüŞalih, toplanan âlimlere, kitabı tercüme edebilmeleri için, aralarından en bilgili ve âlim olanları seçmeyi emretti. Onlar da, uzun referansları atarak ve hikâyelerin metinlerini kısaltarak kitabı tercüme ettiler. (Kök 2004: 12)

Zeki Velidî Togan ise ilk Türkçe Kur'an çevirisinin bu ilk Farsça çeviriyle aynı zamanda Kur'an çeviri heyetinin çalışmaları sırasında gerçekleştirilmiş olduğunu belirtmektedir (Togan 1971: 18). Togan *The Earliest Translation of the Qur'an into Turkish* (1964: 18) adlı çalışmasında da Taberî'nin tefsirinin çevrilmesi aşamasında İspicaplı bir Türk'ün de bulunduğunu belirtir. Togan ilk Türkçe çevirilerin asıl nüshasının İslâmiyeti kabul eden Argu ve Karluk Türklerinin lehçesinde, Çü ve Sırderya civarındaki Oğuzların ağzının da tesiri ile yazılmış olduğunu söyler (Togan 1963: 162).

Fuat Köprülü *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde (1986: 162) ilk Kur'an tefsirinin H. VI/M. XII. yüzyıl sonunda veya H. V/M. XI yüzyıl başında Batı Türkistan'da yapıldığı üzerinde durmuştur. Fuad Köprülü gibi Abdülkadir İnan da Kur'an'ın Türkçeye çevirisinin Farsça çevirisinden yaklaşık bir yüzyıl sonra, yani XI. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olması gerektiği düşüncesindedir (İnan 1961: 8).

2.2. Kur'an Tercümelerinin Dil Çalışmaları Açısından Önemi

Türk dili çalışmalarında, farklı coğrafi bölgelerde ve değişik dönemlerde yapılmış olan Türkçe Kur'an tercümeleri önemli bir yer tutar. Bu tür eserler üzerindeki incelemeler fazla olmamakla birlikte nazım ve nesir türündeki öteki eserlere göre bu tercümelerin çok daha sağlam sonuçlara ulaşılacak kaynaklar oldukları bilim çevrelerince kabul edilmektedir. (İnan 1960: 47) Kur'an'ın kutsallığı göz önünde tutularak gerek ilk yazılışlarında gerek istinsahları sırasında bu tercümeler büyük bir itina ile hazırlanmışlardır. Bu açıdan Kur'an'ın Türkçe tercümeleri Türk dilinin hem çeşitli dönemlerini hem de gelişmesini yansıtmaları bakımından rahatça kullanılacak önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

Satır arası Kur'an tercümelerinde, her Arapça kelime Türkçe bir kelime ile karşılanmaya çalışılmış, bu yolla Türkçenin ifade gücü ve Arapçadan geri kalmayan zengin kelime hazinesi ortaya konulmuştur. Öte

yandan söz konusu eser, Kur'an'ın ayetlerine sadık kalındığı va anlam büyük bir titizlikle korunduğu için anlam bilgisindeki tarihî gelişmeleri göstermesi bakımından da dikkate değerdir. (Küçük 2001:46)

Kur'an tercümelerinin bir başka dikkate değer tarafı da, Kur'an'ın, hayatın bütün yönlerini düzenleyen hukukî nitelikli bir eser olması bakımından çeşitli alanlarla ilgili kelimeleri ihtiva etmesidir.

Kur'an tercüme edildiği dönemde geniş insan topluluklarına hitap ettiği için ya da hitap edebilmek için o toplulukların konuştuğu ve anladığı canlı, akışkan, dönemlerinin gramer özelliklerini, imla özelliklerini yansıtan bir dille ortaya konmuştur.

Türkçeye çevrilen ilk Kur'an tercümelerinde, yeni dinin terimlerini karşılamak için Türklerin kabul ettikleri eski dinlerin terimlerinden yararlandığı görülür. Din değişikliğinin dile nasıl yansıdığını ve eski dinlerin terimlerinden yeni din olarak seçilen İslâm için Türklerin hangilerini kullandığını öğrenmek bakımından da bu tercüme, çok değerli birer kaynak niteliğindedir. (Erdoğan 1938: 47)

Kur'an tercüme arasında, satır arası yapılan çeviriler, özellikle sözlükçülük bakımından Türk dili için değerli bir kaynaktır. (Zülfikar 1974: 174) Türk dilinin tarihsel sözlüğü için değer biçilmez kaynaklar olan bu satır arası tercüme ve tefsirler de başlangıçta ibadetle ilgili kavramalar, Allah'ın isimleri ve sıfatları, Peygamber isim ve sıfatları, Kur'an'ın sıfatları da dahil olmak üzere genellikle Türkçe kelimelerle karşılamaya çalışmışlardır bunu yapamıyorlarsa Arapçasına veya Farsçasına yönelmişlerdir.

3.1 Kur'an Metninin Çeviri Türleri

3.1.1 Satır Arası Birebir Çeviriler

Satır Arası birebir çeviriler Arapça sözlerin tek tek Türkçeleriyle karşılanması esasına dayalı çevirilerdir. Bu metinlerde Türkçe sözcük, daha küçük ve ince harflerle Arapça sözcüklerden farklı bir yazı stiliyle Arapça kelimelerin tam altına yazıldığı (Kök 2004:14). Kur'an'ın bu şekildeki Türkçe çevirilerine sık rastlanmaktadır. İstanbul ve Anadolu'daki kütüphaneler ile Türkiye dışındaki değişik kütüphanelerde (İnan 1960: 79-94) bu türden çok sayıda nüsha bulunmaktadır. Bu tip çevirilerde Türkçe cümle kuruluşuna genellikle hiç uyulmadığı için Türkçe çeviriyi, bazan Arapçasına bakmadan anlamak son derece güçtür.

3.2.1. Satır Arası Doğu Türkçesi Kur'an Çevirileri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Doğu Türkçesiyle yapılan satır-arası Kur'an çevirileri dört tanedir. Bunlardan birincisi TIEM 73'te kayıtlı bulunan, mevcut Kur'an tercümelerinin en eskisi olarak bilinen, Karahanlı Türkçesi özellikleri gösteren benim ve Abdullah Kök'ün Doktora tezi olarak üzerinde çalıştığı nüshadır.

İkinci tercüme şu anda Özbekistan İlimler Akademisi Kitaplığı, nr. 2008'de kayıtlı bulunan ve 270 varaktan meydana gelen eksik nüshadır. Bu Kur'an tercümesi satır arasında Türkçe ve Farsça tercümelere oluşmuştur. Nüsha üzerinde A. A. Semenov, "Sobranie Vostoçnih Rukopisey" (*Akademii Nauk Uzbeskskoy SSSR*, IV, Taşkent 1957, s. 45-46) çalışmıştır.

İngiltere (Manchester), John Rylands Kütüphanesi, Arabic MSS. 25-38'de kayıtlı olan Rylands Kur'an çevirisi üzerinde Eckmann'ın *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976) adlı çalışması vardır. Eser, satır arasında hem Farsça hem de Türkçe tercüme ihtiva etmektedir. Tamamı 30 cilt olan eserin 14 cildi mevcuttur. Bu 14 cilt, 1145 varaktan ibarettir. Elde bulunan varaklarda da eksiklikler vardır. Bu 14 cildin haricinde tercümeyle ait olan iki varak da Dublin, Chester Beatty, Kütüphanesi, nr. 1606 ve nr 1630'da kayıtlı bulunmaktadır (Sağol 1993: 26). Bu eserin tanıtması S. Tezcan tarafından yapılmıştır: János Eckmann: *Middle Turkic Glosses Of The Rylands Interlinear Koran Translation*, *TDAY-Belleten 1978-1979*, s. 279-294.

Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Camii, 2 numarada muhafaza edilen Harezmi Türkçesi özellikli Satır-arası Kur'an çevirisini G. Sağol doktora tezi olarak hazırlamıştır: Gülşen Sağol, *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, Giriş-Metin-Sözlük, I-II* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 1993. Sağol'un doktora tezi neşredilmiştir: Gülşen Sağol, *Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations II: An Inter-Linear Translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part I: Introduction and Text)*, Harvard, (410 pages), 1993; (*Part II: Glossary*) Harvard, 1995, (310 pages); (*Part III Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section One: 1b-300b*), Harvard, 1996; (*Part III: Facsimile of the MS*

Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section Two:301a-587b), Harvard,1999.

3.2.2. Tefsirli Çeviriler

Bu tür Kur'an tercümelerinde ayetler satır arası Kur'an tercümelerinde yapıldığı gibi birebir çeviriler, tefsirli tercümelerde yapıldığı gibi açıklamalar, parçalar, hikâyeler de eklenir. Ayetin başında ayetin indiriliş sebebi, ayetin inişine sebep olan olay geniş bir şekilde açıklandıktan sonra ayetin tercümesine geçilir. Bu tür Kur'an tercümeleleri satır arası Kur'an tercümeleriyle Tefsirler arasında kalmıştır.

Bu tür tefsirli çeviriye verilebilecek en iyi örnek, Türkoloji çevresinde *Anonim Tefsir* olarak veya "Orta Asya Tefsiri" olarak Leningrad'daki Asya Halkları Enstitüsü Kitaplığı Cod.332'de 2475 numarada kayıtlı olan yazmadır. 1914 yılında Zeki Velidi Togan tarafından Türkistanda bulunan bu nüsha 147 varaktan ibarettir. Türkçe tefsir 18. surenin 4. ayeti ile başlamaktadır. ve 23-47. sureler eksiktir (Sağol 1993: 26). Eser üzerinde ilk büyük çalışma Borovkov'a aittir: A.K. Borovkov, *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.* Akademiya Nauk SSSR İstitut Narodov Azii. Moskova, 1963. (Türkçe Çev. Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII Yüzyıllar)*, TDK, Ankara, 2002).

H. İbrahim Usta tarafından da eserin metin ve sözlüğü yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır: Halil İbrahim Usta, *XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989.

3.2.3. Tefsirler

Bu tür Kur'an tercümeleleri ayeti bir bütün olarak ele alıp ayetin bütün olarak açıklamasına yönelik bir tercüme türü olduğu için hacimlidir. Bu tür tercümeleler, hikâyeler, parçalar ihtiva ettiği için de dönemin olayları hakkında da bilgi vermektedir. Çok hacimli olmalarından dolayı üzerlerinde ciddi bir şekilde durulmamıştır. Kütüphanelerde özellikle Anadolu sahasına ait çok sayıda böyle Kur'an tercümeleleri bulunmaktadır.

Bu tür tercümeye verilecek en iyi örnek Şeybanîler devrinde XVI. yüzyılın ilk yarısında yazılmış olan Kur'an tercümesidir. İki nüshası vardır. Birinci nüsha Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed

bölümü, nr 16'da kayıtlıdır. İstinsah tarihi H. 950/M.1543-1544 olan nüsha, her biri 308 varak olan iki ciltten meydana gelmiştir. Her sayfada 29 satır bulunmaktadır (Sağol 1993: 27). Hacimli olmalarından dolayı bu tefsirler üzerinde Zülfikar ve Taş'ın çalışmaları dışında dikkate değer çalışma yapılmamıştır: Hamza Zülfikar, *Çağatayca Kur'an Tefsiri, Dilbilgisi İncelemesi – Metin - Dizin*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doktora Tezi, Ankara, 1970; İbrahim Taş, *Çağatayca Kur'an Tefsiri 21a-41b (Giriş-Metin-Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.

Kur'an tercümeleleri Arapça bilmeyen insanlara Kur'an'a ait emir ve yasakları öğrettiği gibi toplumsal ve sosyal hayata ait birçok değeri de geliştirmektedir. Bunlardan en önemlisi çevirisi yapılan dile katkılarıdır. Satır arası Kur'an tercümeleleri birebir tercüme olduğu için sözlükçülük açısından önemlidir. Çünkü yeni bir dine girerken bu dine ait terminolojiyi karşılayacak kelimeler üretmek ve mevcut kelimelere de yeni anlamlar yüklemek gerekir. Bu durum dilin kelime hazinesinin anlam yönünden gelişmesine ve yeni kelimelerin ortaya çıkmasına sebep olur. Diğer taraftan tefsirli çevirilerde ve tefsirlerde olaylar geniş bir şekilde anlatıldığı için hem dönemin tarihî ve sosyolojik olaylarına ışık tuttuğu gibi hem de dilin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

4. Doğu Türkçesi Kur'an Tercümeleleri

4.1 TIEM 73

4.1.2 Çevireni, Çeviri Tarihi, Alanı

TIEM 73 Türkçe Kuran çevirisinin kim/kimler tarafından ve ne zaman çevrildiği hakkında hem doğrudan yazmadan hem de dolaylı olarak değişik kaynaklardan somut bilgiler yoktur. Bununla beraber, dil özellikleri eseri Karahanlı çevresi metinleri arasına dâhil etmemize imkân sağlamaktadır. Yukarıda belirtilenler de dikkate alınarak, elimizdeki metnin en azından ilk Türkçe Kur'an metnine en yakın metin olduğu söylenebilir. Bu konuda Kök (2004) de aynı kanaate varmıştır.

4.1.3. Nüsha

Yazma nüshası İstanbul, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi 73 numarada kayıtlıdır. Bir hayır sever tarafından Eyüb Sultan Türbesine vakf edilmiş,

1922 yılında Müessesatı Vakfiye'den müzeye getirilmiştir (Erdoğan 1938:47-51).

4.1.4. İstinsah Tarihi ve Müstensihî

Yazma nüshanın sonundaki Arapça ketebe kaydında metnin istinsah tarihi ve müstensihinin kim olduğu hakkında bilgi edinilebilmektedir. Arapça kayıt "Bunu Allah'ın kullarının en zayıfı, en muhtacı olan günahkâr, hatalı yüce Allah'ın affını dileyen (Allah durumunu düzeltsin) Muhammed b. El-Hâcc Devletşah eş-Şirazî H.734/M.1333/1334 yılının aylarında yazdı ve tezhip etti" şeklindedir.

Buna göre, TIEM 73'ün istinsah tarihi H.734/M.1333/1334, müstensihî ise Muhammed b. El-Hâcc Devletşah eş-Şirazî'dir. Müstensih'in adından onun Şirazlı olduğu anlaşılmaktadır. Yazmanın istinsah tarihi H.734/M.1333/1334, İlhanlı devleti Abū Sa'îd (1317-1336) dönemine rastlamaktadır (Kök 2004: 22).

4.1.5. Nüsha Özellikleri

Bordo meşin kaplı mukavvadan oluşan yazmanın cildi, yaldız zencirekli, sa'lbekli beyzî şemseli olup sertaplı ve milkeplidir. Cilt sonradan yeşil cilt bezi ile kaplanmıştır.

Eserin ilk iki yaprağı ve sure başları müzehhep ve müzeyyen serlevhalıdır. Serlevhalar altın yaldızla yazılmıştır. Duraklar hizip ve cüz gülleri yaldızlıdır. Kur'an metni siyah reyhanî hattı, satır arası tercümesi ise sürh olup nesih özellikleri taşımaktadır. Varak ölçüsü 36cm x 27 cm, yazma kalınlığı 14 cm'dir. Yazma 451 varak olup her sayfasında 9 satır Arapça, 9 satır Türkçe çevirisi olmak üzere 18 satır vardır. Fakat son varakta (450v-450r) 7 satır Arapça, 7 satır Türkçe çevirisi olmak üzere 14 satır vardır. Sayfa altlarındaki yıpranmış kısımlar tamir görmüştür.

Türkçe kısmın yazı karakteri nesih özellikleri taşımaktadır. Türkçe kısımlar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserde bazı kelimelerin yazımında hareke sistemi kullanılmıştır, Bazı Arapça kelimelerin altına yine tercümesi olarak Arapçaları yazılmıştır. Eserde bazı sûrelerin âyet sayıları sonraki dönem Kur'ân tercümeleriyle ve günümüz Kur'ân tercümeleriyle birbirini tutmamaktadır. Bu durum âyet eksikliğinden değil, âyet ayırımındandır. Eserde bazı sûrelerin âyet ayırım işaretleri düzgün ve kurallı olarak konmamıştır. Eserde bazı kelimeleri yazarken yazım tasarrufuna gidilmiştir. Eserde bazı sûrelerde geçen müteşâbih

ayetlerin altında çeşitli Türkçe sözcükler veya cümleler bulunmaktadır. Bunlar:

293r/8=030/1'de *elif mîm* altına gelecek şekilde *âlif lâdın mîm mülkdin*

298r/5-031/1'de *elif lâm mîm* altına gelecek bir şekilde *mân taîrî bilür mân,*

301r/3=032/1'de *elif lâm mîm* altına gelecek bir şekilde *sân törütür sâñ bilgânrâk,*

368v/7=046/1'de *hâ mîm* altına gelecek şekilde *tözün idî hâkkı,*

357r/9=043/1'de *hâ mîm sîn* altına gelecek bir şekilde *tözün mâlik idî.*

Eserde bazı ayetler metnin sol veya sağ tarafına yazılmıştır: 313r/1=034/23 mägâr añar kim dâstür berdi, 282v/8=028/34'te kıdaşım hârün ol faşihraq mendin tilin ıdğıl anı mâniñ birlä yârîçi köni tutar meni mân kôrkar mân.

Eserde 255v/5=024/6'de metinle alâkası olmayan metnin sol tarafına kırmızı harflerle Arapça '*alâyhî raziallah 'inhâ hâkıñka bu on sâkiz âyât turur kim indürdi şabrîl şalavât alâyhâ 'alâynâ* yazılmıştır. Eserde bazı kelimeler Arapça kaidelere göre bire bir çevrilmiştir: 348r/8=041/10'te *tört künlâr* gibi. Eserde bazı Türkçe kelimelerin Arapça izahı da verilmiştir: 286r/8=28/76 kırk ârni = *vâ'l-uşbatu-hâ hunâ arba'ün râcûlan.* Metinde bazı kelimeler çevrilmeden bırakılmış, altına Arapçası yazılmıştır: 310v/7=033/60 *lâ-nusaltanikâ 'alâyhîm.* 324v/9=036/80'de *otnî fe-izâ.* Eserde Kur'an'da geçmeyen kelimelerde vardır: 337v/8=39/33'te *muhammâd,* 337v/8-039/33'te *âbü bâkr.*

Eserin Sultan Abdülaziz Han zamanında, Abdülaziz Han'ın iradesiyle Ferid Efendi'nin nezaretinde tamir gördüğünü Hazine Kitapları Müfettişi Abdurrahman Nacim tarafından H.1281/M.1864-1865 yılında eserin baş tarafına düşürülen kayıttan çıkarmaktayız:

selâfin-i 'izâm firdevs-makâm hazarâtının cevâmi'-i şeriflerinde vaķ u vaz' buyurmuş oldukları maşâhif-i şerifenün ta'mirlerine sulţân-ı selafinü'z- zamân vâ haķanü'd-dehri ve'l-ekvân es- sulţân 'Âbdü'l-'âziz hân hazretlerinin irâde-i seniyye-i şâhâneleri üzre cennet-mekân hazretlerinin câmi'-i şeriflerinde ziver-i raħle-i... (olan) maşâhif-i şerifeden işbu satırlı muşhaf-ı şerifün 'aţüfetlü Ferid Efendi hazretlerinin şeref-i hümâyün nezâretlerinde ve hicretün bin iki yüz seksen bir senesinde lâyıķıyla ta'mir ü termîmi icrâ olunaraq şirâze-

bendi hüsnî hıtâm olduğunu mübeyyin işbu matbu‘ zahriyede şerh virildi. Harrerehü ed-dâ‘î ‘Abdu’r-rahmân nâcim müfettiş-i hazâ’inü’l-kütüb. 1281.

Yazmanın sonunda önce farklı bir stille harfler bitiştirilmeden çeşitli defalar Kur’an’ın niçin hatm edildiğine dair cümleler vardır. Bu cümleler 30. maddeden başlayarak Kur’an’ın ne için ve kime hatmedildiğini ebedle ifade etmektedir.

Yine yazmanın sonunda 19 Cümade’l-ula 1330/ 05. 06. 1912 ve 10 Saferü’l-hayr 1332/07.01.1914 tarihleri ve Malatyalı El-Hâc Muhammed ‘Alî’nin tuğrası yer almaktadır. Esere sonradan eklenmiş olan “Muşafı vakf idenün kabristânî pür-nür oluna” kaydı da vardır. Bu kayıt ne yazmanın yazı özelliği ne de tamir kaydı düşülen yazı özelliği ile örtüşmektedir (Kök 2004: 23).

4.1.6 TİEM 73 Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Eser üzerinde ilk çalışma Abdülkadir Erdoğan tarafından yapılmıştır. Erdoğan, “Kur’an Tercümelerinin Dil Bakımından Değerleri” (Erdoğan 1938: 47-51) adlı çalışmasıyla bu nüshayı tanıtmış ve eserin baştan sona Oğuz Türkçesi ile tercüme edildiğini öne sürmüştür (Erdoğan 1938: 47-51).

Eser üzerinde ilk filolojik çalışma Fahir İz tarafından dönem çalışması olarak yapılmıştır. Bu çalışma Türkiyat Enstitüsü 11 numarada kayıtlıdır: Fahir İz, *Uygurca Kur’an Tercümesi*, İstanbul Üniversitesi Türkoloji Disiplini Vinci semestre travail’ı, 1936-1937. F. İz’in çalışması, TİEM 73’ün Şuara suresinin Türkçe kısmının yazı çevrimini, Türkiye Türkçesine çevirisini ve sözlüğünü ihtiva etmektedir.

Zeki Velidî Togan “Londra ve Tahrandaki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair” (Togan 1960: 133-160) adlı çalışmasında Anonim Tefsir’in TİEM 73’ten daha sonra yazılmış eksik bir nüshadan ibaret olduğunu ve TİEM 73’ün kopyası olduğunu belirtir. Ayrıca Togan Ryland Kur’an çevirisinin Ali İmran suresinin 118. ayetiyle Anonim Tefsir ve Hekimoğlu Ali Kur’an tercümelerinin aynı surelerinin 118. ayetlerini karşılaştırarak Ryland Kur’an tercümesinin Doğu Türkçesi özellikler gösterdiğini, muhtemelen Çağatayca’dan daha önceki bir döneme 14. veya 15. yüz yıla ait olduğu görüşündedir. (Togan 1960: 133-160).

Togan “The Earliest Translation of the Qur’an into Turkish” (Togan 1964: 18) adlı çalışmasında ise, Taberî’nin tefsirinin çevrilmesi için

Maveraünnnehirli âlimlerden kurulu heyetin üyelerinden birinin İspicap (Sayram)'lı bir Argu Türkünün olduğunu belirtmiştir. Doğu Türkçesi Kur'an tercümelerinin asıl nüshasının ilk İslâmiyet'i kabul eden Argu ve Karluk Türklerinin lehçesinde, Çü ve Sırderya civarındaki Oğuzların ağzının da tesiri ile yazılmış olduğunu ifade eder (Togan 1963: 230).

Abdülkadir İnan da, eser üzerinde duran bilim adamlarımızdandır İnan, yazma hakkında ilk olarak "Eski Türkçe Üç Kur'an Tercümesi" başlıklı çalışmasında bahsetmiştir (İnan 1952: 19-20). İnan bu yazısında Anonim Tefsir, Hekimoglu Ali Paşa nüshası ve TİEM 73 yazmalarındaki Kehf suresinin bazı bölümlerini karşılaştırmış, bu karşılaştırma sonunda, Anonim Tefsir'le TİEM 73 metninin aynı olduğunu ileri sürmüştür.

Abdülkadir İnan "*Kur'an-ı Kerimin Türkçe Tercümelere Üzerinde Bir İnceleme*" adlı çalışmasıyla TİEM 73'ün XI yüzyılda tercüme edilmiş nüshaya en yakın nüsha olduğunu belirterek metni dil özellikleri bakımından da Anaonim Tefsirden ayrı bir yere oturtmuştur. İnan, bu çalışmasında eserin baştan Bakara suresinin 143. ayetine kadar olan kısmının tıpkı basımını da vermiştir.

Eckman, TİEM 73'ü iki ayrı makalede ele alarak eser üzerinde çalışmalar yapan yabancı bilim adamlarındandır. Eckmann birinci makalesinde TİEM 73 Karahanlı Türkçesi Satır arası Kur'an tercümesini fonetik ve morfolojik olarak inceleyerek eserin 35v/1=002/273 ile 55v/1=003/179 kısımlarının nüshanını diğer kısımlarıyla benzerlikler göstermediğini belirtmiştir. (Eckmann1959: 72-85)

Eckmann, ikinci makalesinde eseri morfolojik ve söz varlığı bakımından inceleyerek 35v/1=002/273 ile 55v/1=003/179 kısımlarının metnin diğer kısımlarıyla benzerlik göstermediğini ifade etmiştir. Ayrıca Eckmann çalışmasında bu tercümenin tam ve harfiyen yapılmış bir tercüme olduğunu Arapça kelimelerin altına gelecek bir biçimde Türkçe kelimelerin kırmızı mürekkep ve daha küçük harflerle yazıldığını, Türkçe kelimelerin Arapça kelimelerin sırasını takip ettiğini, yazıcının Arap dilindeki kaideleri uyduğunu belirtmiştir. (Eckmann 1973:15-24)

Macit Yaşaroğlu *Kur'an-ı Kerimin Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Bibliyografyası* (Yaşaroğlu 1965: 117) adlı çalışmasında TİEM 73'ün Fatıha ve Bakara Suresi 14. ayete kadar olan kısmının yazı çevrimini verir.

Hamza Zülfikâr'da "Çağatayça bir Kur'an Tefsiri" adlı çalışmasıyla TİEM 73 üzerinde çalışmalar yapan bilim adamlarımızdandır. Zülfikar bu

çalışmasında Bakara suresinin 40. ayetine kadar olan kısmının çeviri yazısını vermiştir. Ayrıca Zülfikar yazmanın dil özellikleri ve kelime kadrosu üzerinde durmuş. Yazmanın bir çok bakımdan Uygurca ile benzerlikler gösterdiğini belirterek. “d” ve “w” seslerinin korunduğunu belirtmiştir. Zülfikar, *Siler* ikinci çoğul şahıs zamiri ile *-ıglı/-ıgli* partisiplerinin çok kullanılmış olmasını eserin önemli özellikleri arasında saymıştır. (Zülfikar 1974: 153-195)

O. Fikri Sertkaya, Eckmann’ın *Middle Turkic Glosses of The Rylands Interlinear Koran Translation* adlı eserine yaptığı tanıtma yazısında TİEM 73’ün yazma özellikleri üzerinde kısaca durur (1977: 491-496).

Selahattin Sönmezsoy *Les Traductions Turques Manuscrites Du Coran* (1987: 53-62) adlı Türkçe Kuran yazmaları ile ilgili doktora tezinde TİEM 73’ü tanıtmış, ayrıca Fatıha suresi ile Bakara suresinin 14. ayetine kadar yazı çevrimini Yaşaroğlu’nun okuyuşuna dayanarak vermiştir.

Eser üzerinde, daha geç tarihlerde Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde birkaç bitirme tezi olarak da çalışılmıştır. Bu tezlerde TİEM 73’ün 1a-40b kısmının yazı çevrimi ve dizinleri hazırlanmıştır (Rüzgar 1990; Karagöz 1990; Palta 1990; Aksoy 1990).

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde yapılan bir lisans tezinde de Macit Yaşaroğlu’nun çalışmasından alınarak TİEM 73 ile ilgili kısma yer verilmiştir (Yücel 2000: 291).

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Abdullah Kök TİEM 73’ün 1v-235v/2 kısmını doktora tezi olarak çalışmıştır. (Kök 2004a) Kök’ün tezi Giriş, Metin, Türkçe Dizin şeklinde hazırlanmıştır. A. Kök’ün, eser üzerinde “*İlk Türkçe Kur’an Tercümelerinde Metonimli Kullanımlar üzerine*” (2004b) ve “*İlk Türkçe Doğu ve Batı Türkçesi Kur’an Çevirilerinde özel adlar*” (2004c) iki bildirisi vardır.

Hacetepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Suat Ünlü TİEM 73’ün 235v/2 -450r/7 kısmını doktora tezi olarak çalışmıştır. Ünlü’nün tezi Giriş, Metin, Türkçe Dizin şeklinde hazırlanmıştır. Ünlü’nün eser üzerinde “*Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi’nde Esmâ-i Hüsnâ Kavramı*””, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,

Çağdaş Türklük Sempozyumu Ankara, 2005. ayrıca ” “*İlk Türkçe Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Çevirilerinde Peygamber Kavramı*”, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Çağdaş Türklük Sempozyumu Ankara, 2006. adlı iki tane ulusal nitelikte bildiris vardır

4.1.7. TİEM 73'ün Dili

1. TİEM 73'te kayıtlı Türkçe Kur'an tercümesi, X-XI. yüzyılda tercüme edildiği düşünülen ilk Türkçe Kur'an tercümesine dayalı bir nüsha olması bakımından, daha geç tarihli Türkçe Kur'an metinlerinden dil özellikleri ve söz varlığı bakımından ayrılmaktadır.

2. Yazmanın tam metninin elimizde olması, harfiyen ve satır arası çeviri olması, eserin önemini artırmaktadır. Eserin tam metninin ortaya konulması Türk dili tarihi araştırmaları bakımından önemlidir.

3. TİEM 73'te başka hiçbir yazılı metinde tanıklanamayan yeni sözler vardır: *adağ bākūt*- “itişmek, ısrar etmek” 423v/8=071/007, *adağ.tik*- “itişmek, ısrar etmek” 365r/4=045/008, *adırgu* “ayrılık, ayrılmak” 325v/8=037/021, *adırmak* “ayırarak” 431r/2=077/004, *andağok* “öyle, aynı, tıpkı” 346v/09=040/064, *anuklan*- “hazırlanmak” 447v/9=100/003, *arğuçsuz* “kuru vaad” 304r/9=033/012, 304r/9=033/012, *arığla*- “temizlenmek” 259v/1=024/043, 388r/6=053/032, *äsruklik* “sarhoşluk” 382v/4=050/019, *eşitgü* “işitme, duyma organı” 026/223=273r/8, *eşitmäk* “işitmek” 273r/3 = 026/212, *eşit(t)ür*-işittirmek, duyurmak 279v/7 = 027/080, *eşitgüçi* “işiten” 387v/1=052/038, *kınal*- “cezalandırılmak, işkence edilmek” 273r/4=026/213, *taplanıl*- “razı edilmek” 430r/9=076/022, *tapungü* “ilâh, tanrı, put” 253v/4=023/091, *tartışık* “anlaşmazlık” 247v/8=022/067, *tawuşsuzun* “ansızın” 237v/9=021/040, *tegürmäklik* “tebliğ etme” 259r/9=024/054, *täñäşig* “denk” 314v/7 = 034/033, *tuğuğlağ* “ikamet yeri” 285v/9=028/058, *tuttur*- “tavsiye etmek, vasiyet etmek” 288r/5=029/008, *uluğ kün* “kıyamet günü” 237r/9 = 021/047, *ündägçi* “davetçi” 371r/3=046/032, *ündän*- “çağrılmak, davet edilmek” 259r/4=024/051, *ündänil*- “çağrılmak, davet edilmek” 283v/1=028/030, *üstäräs*- “uğraşmak” 292v/1=029/046, *yağılaş*- “düşman olmak” 350r/8=041/034, *yağ yawuk* “yakın akraba” 242r/9=022/013, *yalğançı* “sihirbaz, büyücü” 445r/9=096/016, *yalğançılık* “sihirbazlık; büyücülük” 368r/7 =046/007, *yarlıkamaklık* “rahmet” 399r/2=057/027,

yarlıkan- “bağışlanmak” 260v/5=024/056, *yarlıkat-* “mağfaret istemek” 341r/5=040/007, *yulun-* “fidye vermek” 398v/1=057/15.

Türkçe metinde her Arapça söz ve parçanın çeviri eş değerliliği ilkesinden hareketle karşılanması yoluna gidilmiş, bu, özel adların çevrilmesine de uygulanmıştır. Cehennem ehli için: *tamu idilâri* 058/17 = 402v/2, Şuayb Kavmi için: *bük idilâri* 038/13=330r/3, *orman idilâri* 050/14=381r/8, *orman boşunu* 026/176=272r/1, Tür sinin için: *körklük tağ* 023/20=249v/8, İlyâs Peygamber için: *äsânlik kişilâr* 037/130=328r/1, Peygamberler için *tañrı ündâkçilâri* 046/031 =371r/1, göçebe yaşayan Araplar için *taş turur ‘arablar* 048/011=376r/1, Tevrat için *bitmiş bitig* 035/025 =318a/7, İncil için *yaruğ bitig* 035/025 =318a/7, Yunus Peygamber için *balık idisi* 021/087=240v/3, Kâbe için *ärkli äwkä* 022/029 =244v/7, Kıyamet Günü için *kopmağ küni* 023/016=249v/4 kullanılmıştır.

Bu tercüme çok az Arapça ve Farsça kelime ihtiva etmektedir. Belli ki, mütercim Kur’ân’ın ilk Farsça tercümesini yapanları bu hususta taklit ederek, her şeyi Türkçe kelimelerle karşılamağa gayret etmiştir.

Farsça kökenli kelimeler: *äbgînä* “sırça” 258v/3=024/035, *ähästä* “yavaş, ağır, yavaş yavaş” 426v/3=073/004, *äsân* . “kolay” 255r/7 = 024/015, *äşkärä* “aşikâr, açık, belli” 241r/2=021/110, *äzâr* “eziyet, azar, incitme, kötülük” 308v/8=033/048, *äzinä* “cuma” 409r/2=062/009, *bahälî* “halı” 441r/3=088/015, *bäzâr* “çarşı, pazar” 262v/8=025/007, *bädbaht* “kötü bahtlı, bedbah” 441v/1=087/011, *bäräbär* “eşit, aynı, denk” 345r/9 = 040/058, *bäs* “yeter, yetişir, tamam, kâfi, çok” 249v/2=023/014, *bäyhüdä* “boşuna, boş yere” 441r/2=088/011, *bizâr* “uzak, beri, alâkasını kesmiş, usanmış, bıkmış” 359v/9=043/026, *büstân* “bağ, bahçe; cennet” 430v/8=076/012, *but* “put” 336v/2=039/017, *ändäm* “vücut, beden uzuvları” 240r/1=021/091, *ändäzä* “ölçü” 431r/9=077/022, *färiştä* “melek” 382v/2=050/017, *färmän* “ferman, emir, buyruk” 276v/4=027/033, *färyäd* “yardım istemek için çıkarılan yükses ses, bağırışma, çağırışma” 370v/2=046/017, *fusüs* “alay etme” 237v/5=021/036, *gänc* “hazine 410r/2=063/007, *gävhör* “ziynet eşyası” 360v/2=043/035, *gür* “kabir “ 253r/3=023/100, *gurüh* “topluluk, cemaat, takım, bölük” 249r/4=023/024, *güzäf* “saçma sapan konuşmak” 359v/2=043/020, *gühär* “mücevher” 394r/1=056/015, *mihr-bän* “şefkatli, merhametli” 404v/1=059/010, *müjdä* “şevinç” 263r/1=025/022, *namâz* “namaz” 260v/9=024/058, *nävmi’d* “ümitsiz, çaresiz” 362v/6=043/075, *nişân* “işaret, alâmet, belirti” 422r/7=070/043, *sezä* “uygun, lâyıık, yaraşır” 241r/4=021/112, *sipäs* “şükür” 311v/8=034/001, *tahta* “levha” .440v/2=085/022, *täzä* “tâze, körpe, sulu, yaş, genç” 429v/6=075/022, *täzi*

“Arap” 351r/5=041/044, *tân* “vücut, beden” (KB 388r/9=053/038, *târâzû* “ölçü aleti, terazi, tartı” 253r/4=023/102, *vây* “yazık” 323v/2=036/052, *yağ* “anma, hatırlatma, hatıra getirme” 235r/2=021/007, *yağış* “ iyi, güzel, çok “ 385v/2=051/048, *yârî* “yardım” 288r/9=029/010

Arapça kökenli kelimeler: *‘ādāt* “davranış, huy” 305r/7=033/021, *āhîrāt* “ahiret, öbür dünya” . 255r/5=024/014, *ağzâr* “yeşil” 440r/7 = 087/005, *ammā* “fakat, ama; -a gelince” 302r/7=032/019, *‘arim* . “Arim seli, Sebe kavmini cezalandırmak üzere meydana getirilen, şiddetli yağmurun sebep olduğu ve büyük göçlere yol açan sel felâketi” 312r/8 = 034/016, ‘arş “gök” 252r/9=023/086, *ārzû* “arzu, istek” 307r/6=033/037, *‘asāl* “bal, cennetteki dört sudan biri” 373v/9=047/015, *binā* “yapı, ev” 294v/9=030/009, *buhtān* “yalan, iftira” 255r/8=024/016, *cabrā ‘îl* “Allah ile peygamberi arasında elçilik yapan melek” 291r/1=029/040, *cāhännām* “cehennem” 294r/2=030/010, *cāzā* “ceza, kötü karşılık” 277r/1=027/050, *cünd* “ordu” 330v/6=038/007, *dārācā* “derece” 266r/4 = 025/075, *dīn* “din, şeriat” 248v/6=022/078, *du‘ā* “dua, Allah’a yalvarma” 352r/2=041/051, *dünyā* “dünya” 250v/8=023/033, *‘acāl* “ecel, vade” 410r/9=063/011, *āhl* “sâhip, mâlik, mutasarrıf olan, mahâretli, usta, kabiliyetli, becerikli, bir yerde oturan, karı kocadan her biri” 320v/1=035/043, *āmānāt* “emanet” 422v/8=070/032, *āmīn* “güvenilir, itimat edilir” 271v/1=026/125, *ğarb* “güneşin battığı taraf, günbatısı, batıya ait, batı tarafında, batılı” 392v/4=055/017, *ğayb* “bilinmeyen, gizli olan” 436r/3=081/024, *ğāyib* “gizli olan, görünmeyen, bilinmeyen” 398v/5=057/016, *ğazīnā* “hazine” 330v/8=038/009, *hāvā* “heves, istek” 307r/6=033/037, *ğıyānāt* “hainlik, ihanet” 342r/5=040/019, *ğicāb* “perde, utanma, sıkılma, utanç “ 332v/2=038/032, *ğikmāt* “doğru olduğu tahakkuk eden her türlü söz ve amel, hikmet” 389r/6=054/005, *ğilāf* “anlaşmazlık, ihtilâf, ayrılık” 352r/3=041/052, *ğışār* “kuşatma, etrafını alma, kale, etrafi istihkâmli kale, bent” 402r/9=059/002, *ğū* “asli tabiat, seciye, âdet, huy “ 271v/7=026/137, *ğuccāt*” delil, ayet” 354v/7=042/015, *ğunnas* “ astrolojide beş seyyâre zuhal (satürn), müşteri (jüpiter), merih (mars), zühre (venüs), utarid (merkür) “ 436v/8=081/015, *ğurmā* “hurma” 393r/5=055/068, *‘uğübāt* “felaket, musibet” 258r/3=024/039, *‘utābā* “cehennemın katlarından” 435r/1=080/017, *üstüvār* “güvenilir” 446r/2=098/003, *vācīb* “vacip, gerekli” 297r/2=030/047, *va‘dā* “söz, söz verme, üstüne alma, kararlaştırılmış zaman” 241v/6=021/104, *vağt* “zaman, vakit” 368v/8=046/003, vā “ve” 238v/2=021/048, *vālākīn* “fakat,

ama” 363v/3=025/018, *yā* “ey ünlem edatı” 238r/8=021/067, *yābān* “kır, çöl, sahra, tenha, ıssız yer” 278v/7=027/063, *yagūs* “arşlan şeklinde olan eski bir putun adı” 424v/2=071/023, *ya’ni* “demek, şu demek, sözün kıyası, doğrusu senin anlayacağıın” 235v/5=021/002

6. Eserde Hakaniye döneminden önceki döneme ait kelimelerin olması eseri diğer Hakaniye dönemi eserleri ile eş zamanlı sayma fikrimizi daha da kuvvetlendirmektedir.

4.2. Anonim Kur’an Tefsiri

Türkoloji Sahasında Anonim Tefsir, Orta Asya Tefsiri ve Müellifi Meçhul Kur’an Tefsiri gibi adlarla tanınmakta olan bu eseri ilk olarak Ahmed Zeki Velidî tarafından 1914 yılında Buhara Emâreti’nin Karşı şehrinde ele geçirilerek, Sovyet İlimler Akademisinin Asya Müzesi adına satın alınmıştır. 1917’deki siyasî değişikliğe kadar eser, Asya Müzesi yazmaları arasında “Cod. Mus. As. 332 co-Walidow; 1914, Nr. 2475” kaydıyla saklanmıştır. Şu anda ise, İntitut Naradov Azii kitaplığı Cod. 332’de kayıtlı bulunmaktadır. Eserin fotoğrafları Türk Dil Kurumu kütüphanesine getirilmiş böylece Türkiyedeki araştırmacıların da istifadesine sunulmuştur. (Usta 1989: 3)

Orta Asya tefsiri, Kur’an’ın 18. suresinden başlayarak yapılmış satır altı tercüme ve tefsiri içermektedir. Tefsirin birinci bölümünde her surenin sonunda, orada anlatılan konularla ilgili hikayeler verilir; ikinci bölümde ise 49. sureden itibaren düzenli olarak, ayetlerin ayrı ayrı tercümesi tefsirle birlikte yürütülür. Müstensihin ve müellifin adı Tefsirde zikredilmiyor; telif ve istinsah tarihi de belli değildir. (Usta, Amanoğlu 2002: 11)

4.2.1. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Eser Üzerinde ilk yazı Ahmed Zeki Velidî’ye aittir “Vostoçniye rukopisi ferganskoy oblasti”, ZVO, XXIII (1916), 249-250. Burada yazar, Melioransky’nin yayımladığı Rabgûzî’nin Kıyasü’l-enbiyâ parçası ile Anonim Kur’an tefsirini karşılaştırmış ve tefsirin daha eski bir döneme ait olduğunu ileri sürmüştür. (Usta 1989: 9)

W. Barthold, “Ein Denkmal aus der Zeit der Verbreitung des İslams in Mittelasien”, Asia Major, II/1 (1925), 125-127, Türkçesi Ahmet Cemal Köprülüzade, “Orta Asyada İslamiyetin İntişar ettiği Zamana Ait Bir Abide”, Türkiyat Mecmuası, II (1928), s. 60-74). Adlı çalışmasıyla

Barthold, doğrudan eseri temel alan kısa bir inceleme yapmış, Maverü'n-nehr civarında yazılmış olabileceğini söylemiştir.(Usta 1989: 9)

A. N. Samoylaviç, "K istorii sredneaziatsko- turetkogo yazıka", Sbornik "Mir-Ali-Şir", Leningrad, 1928. (Türkçesi: Abdülkadir İnan, Orta Asya Edebî Diline Dair, DTCF Yıllık Araştırmalar Dergisi-1 (1940-1941), s. 73.95. Samayloviç, anonim Kur'an tefsirinin Karahanlı ile Harezmi Türkçesi arasındaki dönemde yazıldığını ve Karahanlı Türkçesine Kısasü'l-enbiyâ'dan daha çok yaklaştığını belirtir. (Usta 1989: 9)

A. K. Borovkov, Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv, Akamediya nauk SSSR (Institut narodov azii), izdatel'stvo vostočnoy literaturı, Moskva 1963, 366str. (XII-XIII. Yüzyıllar Orta Asya Tefsirinin Söz Varlığı, SSCB Bilimler Akademisi (Asya Halkları Enstitüsü), Doğu Edebiyatı Yayınları, Moskova 1963, 366 s.) Aynı eseri Halil İbrahim Usta, Ebulfez Amanoğlu Orta Asyada Bulunmuş Kur'an Tefsirini Söz Varlığı (XII-XIII Yüzyıllar) Rusçadan çevirerek 2002 yılında TDK yayınları arasından çıkarmışlardır.

OrtaAsya Tefsirinin metni üzerinde bir de yüksek lisans tezi hazırlanmıştır: Halil İbrahim Usta, XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1989

4.2.3. Eserin Genel Özellikleri

Eser 147 varaktan ibarettir. Özellikle son iki varak (146a,b; 147a,b) ve eserin 1a sayfası kısmen okunmayacak kadar hırpalanmıştır. Ayrıca 53a ve b sayfaları tamamen kopmuştur. Eserin 1a sayfası Kehf suresinin beşinci ayetiyle başlar.

4.3. Rylands Kur'an Tercümesi

Halen İngiltere (Manchester), John Rylands Kütüphanesi, Arabic MSS. 25-38'de kayıtlı olan satır arası tercümeli nüshadır. Eser, satır arasında hem Farsça hem de Türkçe tercüme ihtiva etmektedir. Tamamı 30 cilt olan eserin 14 cildi mevcuttur. Bu 14 cilt. 1145 varaktan ibarettir. Elde bulunan varaklarda da eksiklikler vardır. Bu 14 cildin haricinde tercümeyle ilgili olan iki varak da Dublin, Chester Beatty Kütüphanesi, nr. 1606 ve nr. 1630'da kayıtlı bulunmaktadır. (Ata 2004: 13)

Yazma, her sayfada sadece üç satırlık Arapça Farsça ve Türkçe metin ihtiva ettiği için çok hacimlidir. Baş ve sonu eksik olduğundan eserin

nerede ve kimin tarafından meydana getirildiği hakkında bilgi yoktur.(Ata 2004: 13)

4.3.1. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Rylands tercümesini ilim alemine ilk tanıtan A. Mingana olmuştur.. Daha sonra Z.V. Togan ve A. İnan Kur'an tercümeleriyle ilgili yazılarında bu nüshadan söz etmişlerdir. Eser üzerinde en geniş çaplı araştırma ise "Türk dili tarihinin başlıca kaynaklarından olan bu Kur'an çevirisi şimdiye kadar daha köklü bir araştırma konusu olmamıştır" diyen Eckmann tarafından yapılmıştır. Eckmann'ın bu çalışması birkaç makale dışında Kur'an tercümeleri üzerine yapılan çalışmaların ilklerinden olması bakımından da önemlidir. (Ata 2004:21)

Eckmann'ın ölümünden sonra yayını yapılan Manchester-John Rylands Kitaplığı'ndaki Kur'an tercümesinin sözlüğüdür: *Middle Turkic Glosses of The Rylands Interlinear Koran Translation*. Bibliotheca Orientalis Hungarica XXI, Akademia Kiado, Budapest 1976. adlı çalışmasıdır.

Rylands nüshasının sözlüğünü O.F. Sertkaya "*Janos Eckmann, Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Akademiai Kiado, Budapest 1976, 359s.", TDED XXII, 1974-1976 (1977), s. 280-285. Bu tanıtmaya yazısı ikinci kez yayımlanmıştır: "Karahanlı Türkçesi Üzerine Yeni Neşriyat", Türk Kültürü XV/176, Haziran 1977, s.491-496. (Ata 2004:21)

R. Dankoff, "*Janos Eckmann. Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Akademiai Kiado, 1976", Journal of the American Oriental Society, 98/2, 1978, s. 135-137. "Some Notes on the Middle Turkic Glosses", Journal of Turkish Studies V, 1981 (1983), s. 41-44.

V. L. Menage. "*Janos Eckmann. Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*. (Bibliotheca Orientalis Hungarica XXI) 359 pp. Budapest: Akademiai Kiado, Budapest 1976". Bulletin of the School of Oriental and African Studies XLII/1, 1978, s.216

A. J. E. Bodrogligeti, "The Technique of the Glosist as a Key to Understanding the Lexical of Early Eastern Middle Turkic Interlinear Qor'ân Translations", UAJ 50, 1978, s. 19-24. "J. Eckmann, Middle Turkic Gloses of the Rylands Interlinear Koran Translation (Budapest:

Publishing House of the Hungarian Academy of Sciens, 1976). Pp.359", *International Journal of Middle East Studies* XI/I, 1980,s. 130-134.

K. Menges, "Etymologische Notizen zu Eckmann Mittel-Türkischen Tafsir" WZKM 70, 1978, s. 35-52. Menges, çalışmasında metinlerde nadir olarak geçen bazı kelimelere tarihî ve günümüz Türkçelerinden tanımlar getirerek etimoloji denemeleri yapmaktadır(Ata 2004:23)

R. Jaeckel, 'Recently Discovered Notes by Eckmann for his Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation". *UAJ* 53, 1981, s. 76-87. Jaeckel, yazısında sözlüğün eleştirisi yanında birtakım eklemelerde de bulunmaktadır. (Ata 2004:21)

S. Tezcan. "Janos Eckmann: Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation. *Bibliotheca Hungarica XXI*, Akademiai Kiado, 1976. 359 s." *TDAY-Belleten 1978-1979* (1981), s. 279-294. Bu yazıda Tezcan, eserde dil tarihimiz açısından hapax durumunda olan kimi kelimelerin üzerinde durmuş yanlış kabul ettiği kimi okuyuşları da sebeplerini açıklayarak düzeltmiştir.

Aysu Ata: 2004 yılında Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin) adlı bir çalışmayı 2004 yılında TDK yayınları arasında çıkarmıştır. Yine Prof Dr. Aysu Ata; "İlk Türkçe Kur'an Tercümesi", Mustafa Canpolat Armağanı" Ankara 2003, s. 41/55. adlı makaleyi ve " Türk Dilinde Esmâ-i Hüsnâ", IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, İzmir 2000 adlı sempozyum bildirisini eserle ilgili çalışmalar olarak yayımlanmıştır.

4.3.2. Eserin Dil Tarihimizdeki Yeri

1. Söz varlığı bakımından Rylands tercümesi, gerek Uygur Türkçesi metinleri gerekse Kutadgu Bilig ve Divanu-Lugat'it Türk'le pek çok ortak kelime içermektedir.(Ata 2004: 27)

üterçi (Uyg), inçıkla- (Uyg), ap (Uyg, KB, DLT), apañ (Uyg, KB, DLT), muyan (Uyg, KB, DLT), erkle- (Uyg, KB, DLT), çınğar- (Uyg, DLT), üstel- (Uyg, DLT), yumuş (Uyg, KB, DLT), karşı (Uyg, KB, DLT), küdeşçi (Uyg, KB, DLT), tamduğ (Uyg, DLT), tusu (Uyg, DLT), kew- (KB, DLT), ırte (Uyg, DLT) emit- (KB, DLT) bıçığ (DLT) elükle- (DLT), şamuşa (DLT), üsk (KB), üterçi (Uyg), inçıkla- (Uyg), elükle- (DLT), çıkırık (DLT), turılan (DLT) (Ata 2004: 27), c

2. Eser Terimler bakımından da oldukça zengindir

açıklık (helâl), açıklık (feth), adırmak (furkân), ağırlık mezigit (mescidü'l-harâm), arığ ay- (tesbîh), arığ yâd kıl- (tesbîh), arığ Tağrı (subhân), arığ yer (muqaddes), arığ cân ya'ni Cibrîl (rûhu'l-kuds), arıglık (zekât), artıklık (fazl), atanmış öd (ecel), ataşık (semiyy), alkış bérmek (tahiyyet), bêkiştürmek ('ibret), belgü (âyet), biçmek, kesmek (hüküm), bıçığ ('ahd), çingarığlı (muşaddık), êw boğunu (ehl-i beyt), ıdılmış (mürsel), ögdi (hamd), soñ sarây (âhîret), tamuğ otı (cehennem)

3. Tercüme Deyim olarakda hayli zengindir.

ađak tik- (işrâr), ağakın turğan (kânit), arқа suwı/oñurқа suwı/uça suwı (nutfet), arқа bérigli (müdbir), arқada

oltur- (halef) aşak yer (gâ'it), boyun bér- (itâ'at/İslâm/teslim), boyun bérigli (muslim/musahhar), cân al- (tevaffi), cân kir- (tevaffi), yer uçı (ufk) yinçke kız (fetât), yoқ söz (buhtân), yüreksiz bol (feşel), yüreksiz kıl-(feşel), cân kir- (tevâffi), ten tileki (hevâ), köz tut- (irtikâb), köz kemiş- (ilkââ'u sem'), közi yümüklüg (kasiretü't-tarf)

4.4. Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi

Bu Kur'an tercümesi nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Camii, 2 numarada muhafaza edilmektedir. Yazma daha önceleri Millet Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 951'de kayıtlı idi. (Sağol 1993: 28)

Eserin cildi tamir görmüştür. Altta kahverengi meşin bir cilt, üstte ise yeşil bez bir cilt bulunmaktadır. Milkepli, sertaplı ve beyaz şirazelidir. Cildin altında ciltme sırasında eklenildiği düşünülen eflatun renkli boş bir yaprak bulunmaktadır. Bunu takiben iki boş sayfa (Ia-Ib) ve Arapça olarak kırmızı, yer yer siyah mürekkeple önce Fatiha, sonra da Bakara suresinin Medenî mi, Mekkî mi olduğu, kelime ve harf sayısı, adı geçen sure hakkında peygamberin bir hadisi ve Farsça olarak o surenin okunmasının ehemmiyetine dair kısa bir bilgi yer almaktadır. (IIa) . Tercümesi yapılmayan 196a/196b sayfaları ile Farsça olarak vakf ve ibtida kaidelerinin verildiği 586b-587b'nin devamının olmayışı hesaba katılmazsa tam nüsha olup, tercüme kısmı 583b'de sona ermektedir. Varak ölçüsü 22 cm x 33.8 cm, yazı ölçüsü 17.5 cm x 25.5 cm'dir. Kalınlığı ise 13.5 cm'dir. (Sağol 1993: 28)

Hemen hemen tamamı tamir görmüş olan eserin her sayfasında, 9 satır Arapça, 9 satır Türkçe çeviri olmak üzere toplam 18 satır mevcuttur. Yazı karakteri reyhanî nesihdir. Arapçaları daha büyük ve hareketli,

çevirileri ise ince ve harekesizdir. Kağıdı nohudî renkli kalın şark kağıdı olup üzerinde lekeler, yer yer yırtık ve delikler bulunmaktadır. Ia'da bakır ve altın yaldızla kötü bir karışımdan elde edilmiş çiçek işlemeli, içleri maviyle süslenmiş altı köşeli geometrik bir yıldız deseni bulunmaktadır. Bu desen, dışı mavi işlemeye sarılmış bir daire içindedir. (Sağol 1993: 28)

Başdan iki sayfa (1b-2a) cetvellidir, cetvellerin tek taraflarında yuvarlak süsler bulunmaktadır. Bu sayfaların başlık ve altlık kısımları ise çerçeve içine alınmıştır. Altın-bakır karışımıyla oluşturulan bu çerçevelerin içleri mavi süslemelidir. 2a'da Hekimoğlu Ali Paşa'ya ait vakıf mührü bulunmaktadır. Diğer sayfalar cetvelsizdir. 293b'de sure adı, ilk iki surede olduğu gibi altın-bakır karışımı ve mavi süslemeli bir çerçeve içindedir. Burada da Hekimoğlu Fatıma'ya ait vakıf kayıtları yer almaktadır. (Sağol 1993: 28)

Çevirisi yapılmamış olan 196a-196b sayfaları, harekeli nesih ile yazılmış, ayın, kef, sad, ve dad harflerinin içleri kırmızı mürekkeple boyanmıştır. Durak yerleri kırmızı mürekkeple işaretlenmiştir. (Sağol 1993: 29)

İlk sayfada Fatıha suresi, ikinci sayfada da Bakara suresinin ilk üç ayeti ve besmelelerin çevirisi yer almaktadır. Bu iki sure hakkındaki bilgilerin II'da yer aldığını belirtmiştik. Bu iki sure dışındaki diğer surelerde her surenin başlangıcında Arapça olarak yeşil ve kırmızı mürekkeple surenin adı, Mekkî mi Medenî mi olduğu, ayet, kelime ve harf sayısı ile bu sayılardaki ihtilaflar üzerinde durulduktan sonra, sadece 8 ile 73, sureler istisna olmak üzere Hz. Muhammed'in bir hadisine yer verilir. Bazen bu Arapça kısmın hemen altında, genellikle ise sayfanın kenarında kırmızı mürekkeple Farsça olarak adı geçen surenin okunmasının önemine dair bilgiler yer almaktadır. (Sağol 1993: 29)

9.sure istisna olmak üzere bütün surelerde Besmele'nin çevirisi yapılmıştır. Ve bu çeviride siyah mürekkebin yanı sıra yer yer kırmızı veya mavi mürekkeple kullanıldığı görülmektedir. 583b'de Hekimoğlu Ali Paşa'ya ait bir vakıf mührü bulunmaktadır. Yine aynı sayfada yer alan kayıta metnin Rebiülâhir ayının ortalarında 764'te istinsah edildiği belirtilmiştir. Mütercim ve müstensihin adı ile istinsah yeri ise belli değildir. Eserin sonunda siyah ve yer yer kırmızı mürekkep kullanılarak yazılmış bir kısım vardır. Metnin ilk üç sayfasında (584a-585a) Arapça olarak Kur'an'daki sure, ayet, kelime ve harf sayıları ile bu konulardaki ihtilaflar belirtildikten sonra Hatim duası ile sona ermektedir. 585b-

586a'da Farsça olarak Kur'an ayetleriyle nasıl fal bakılacağı öğretilir. 586a'da Hekimoğlu Ali Paşa sarıkcı'ya ait bir vakıf kaydı ve Hekimoğlu Ali Paşa'ya ait bir mühür bulunmaktadır. 586b-587b'de Farsça olarak kur'an kıratında uyulması gereken iki husus olan vakıf ve ibtida üzerinde durulmaktadır. Fakat bu kısım Nahl suresinden itibaren eksiktir. En sonda ise 2 boş sayfa yer almıştır. (Sağol 1993: 28)

Nüşhada satır arasında kelime kelime tercümeden başka-birkaç önemsiz istisna dışında ilave veya tefsir yoktur. Eserin mikrofilm arşiv numarası 3587'dir.

4.4.1. Dil Özellikleri

İsim tamlamalarında Arapçada tamlanan önce tamlayan sonra, Türkçede ise tamlayan önce tamlanan sonra gelir. Fakat buna rağmen bu tip tamlamalar, büyük bir çoğunlukla Türkçeye uygun olarak tercüme edilmiştir. Taķı ol, hükm kılğanlarınng yahşırakı=157a72, Tileyür siz dünyā fāyidesini= 179a/8, Ançağa tegrü kim ol vaķtın kim tegdi künnüng batar yiringe=291a/2, Men Tangrınınng kılı= 295b/6, Taķı tating yayılğan otnung kıının= 321b/4

Sıfat tamlamalarında Arapçada tamlanan önce tamlayan sonra, Türkçede ise tamlayan önce tamlanan sonra gelmektedir. Taķı kiwürgey miz anlarını king köligege= 35a/3, Ol vaķtın kim kiķti harām aylar= 181b/1, Taķı haķıķat üze Tangrı köndürmes küfr ketürgen erenlerni = 268a/7, Taķı yawumang zināğa, haķıķat üze ol erdi körksüz iş. =273b/8

İsim cümleleri genellikle Türkçeye uygun olarak tercüme edilmiştir. Zaten isim cümlelerinin esas unsurları bakımından Türkçe ile Arapça arasında benzerlik vardır. Her ikisinde de isim unsuru önce, fiil sonra gelir.

Cümle çevirileri Türkçe kurallara uygun değildir.

4.4.2. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Eser üzerinde en çok Gülden Sağol'un çalışmalarını görmekteyiz. Gülden SAĞOL, "Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, Giriş-Metin-Sözlük", Marmara Üniversitesi, (Doktora Tezi), İstanbul, 1993, Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations II: An Inter-Linear Translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part I: Introduction and Text) (410 pages), 1993., Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations III: An

Inter Linear Translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part II: Glossary) (310 pages), 1995. Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations IV: An Inter Linear Translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, (Part III), Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section One: 1b-300b), 1996. Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations IV: An Inter Linear Translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish (Part III: Facsimile of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section Two: 301a-587b9, 1999. "Kur'an'ın Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Üzerinde Yapılan Çalışmalar", Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı: 8, İstanbul, 1997. Adli çalışmalar yapmıştır.

Harezmi Türkçesi üzerinde Gülден Sağol

4.5.1 TİEM 73, Anonim Tefsir, Rylands ve Hekimoğlu Kur'an Metinlerinin Karşılaştırılması

- TİEM 73 49/1 (3) ay anlar kim kertgündilär aşunmañlar tañrı yarlıgındın ymä yalavaçı yarlıgındın tağı kórkuñ tañrıdın, (4) bütünlükün tañrı eşitgän vä körgän ol.
- Hekimoğlu49/1 (5) Ay anlar kim bittiler! Burun kiçürmeng Tangrınıñ ileyinde (6) tağı resulünüñ ileyinde. Tağı saķnung Tangrıdın. Haķıķat üze Tangrı işitgen, bilgen.
- Anonim Tefsir 49/1 [4] Ey anlar kim inandılar, ilerü keçmeñ Teñriniñ buyruķındın tağı Peygämbär fermänındın. [5] Kórkuñ Teñridin kim Teñri te'älä eşitgen, bilgen turur anı kim sanur siz.
- Rylands 49/1 [53a1] Ey ol kimerseler kim kirtgündiler, [53b1] ilgerü keçmeñler Tañrı (2) tağı yalavaçı öñinde tağı kórkuñ Tañrıdın (3) kim eşitgen bilgen erür.
- TİEM 73 49/2 ay anlar kim kertgündilär kötürmäñlär ünläriñizni (5) yalavaç ünindä üstün çatıg kılmañlar añar söz birlä ämäriñizlär çatıg kılmaķı tağ (6) ämärikä kim yoķad turur işläriñizni tağı silär bilmäs silär.
- Hekimoğlu 49/2 (7) Ay anlar kim bittiler! Kötürmeng ünleringizni, peygämbär üni [429b/1] üzesinde. Tağı çatıg kılmañ anga söz birle, pärengiz çatıg kılmañ mengizlig (2) päreğa kim bätül bolsa 'amelleringiz tağı siz bilmez siz.
- Anonim Tefsir 49/2 [9] Ey anlar kim inandılar , kötürmeñ ünleriñizni Peygämbär ünindin üstün. [10] Tağı äşkäre kılmañ aña sözni, birbiriñizge aytmañ teg kim yoķatgay siz [11] 'amelleriñizni, sizler bilmez siz.

- Rylands 49/2 Ey [54a1] ol kimerseler kim büttiler, kötürmeñ (2) ünleriñizni yalawaç ünindin (3) üstün, kıgırmañ/çaqırmañ aña [54b1] sözledükde örleyü sözler teg ançañız (2) bir ançağa kim yoğalur işiñizler, (3) sizler bilmes sizler.
- TIEM 73 49/3 anlar kim (7) amurturlar ünlärini tañrı yalawaçı üskindä anlar turur anlar arıt(t)ı tañrı (8) köñüllärini sañnuqluq, qalı anlarğa yarlıkamaq uluğ tar şävab.
- Hekimoğlu 49/3 (3) Haqıkat üze anlar kim aşaq kılurlar ünlerini, Tangrıñ yalawaçı (4) katında ; anlar anlar kim hāliş kıldı Tangrı köngüllerini, sañnuqluqğa. (5) Anlarğa yarlıkamaq tağı uluğ sevāb.
- Anonim Tefsir 49/3 Haqıkatda anlar kim aşaq kılurlar ünlerni [6] Teñriñ resūli katında, uşbu kimerselerin hāliş kıldı Teñri köñüllerini [7] perhizge. Bar anlarğa yarlıkamaq, müzd, uluğ.
- Rylands 49/3 [55a1] Bütünlükün anlar kim amuturlar ünlerin (2) Tañrıñ yalawaçı katında, olar tururlar (3) kim olar bezedi/ arıttı Tañrı köñüllerini [55b1] sañnuqluqğa anlarğa ol yarlıkamaq (2) tağı teri uluğ.
- TIEM 73 49/4 anlar kim oqırlar seni (9) hücrälär arqasındın üküşräkläri uqmaslar.
- Hekimoğlu 49/4 Haqıkat üze anlar kim kırqarlar sanga, (6) hücreler artındın, üküşrekleri bilmesler.
- Anonim Tefsir 49/4 Ol kişiler kim midä kılurlar saña, seniñ hücrelerin yöresinde āşkäre, ya'ni urağutlar hücreleri; [5] anlarıñ üküşi bilmesler.
- Rylands 49/4 Bütünlü[ki]n anlar kim (3) ündeyürler seni kiçiğ ewler artındın [56a1] üküşrekleri anlarıñ uqmaslar usları yoq.
- TIEM 73 49/5 äğär anlar särinsälär [379r/1] sän çıqğınça anlarğa edğüräk bolğay ärdi anlarğa, tañrı yazuq örtğan yarlıkağan ol.
- Hekimoğlu 49/5 Tağı eger anlar şabr kılısalar, (7) ançağa tigrü kim çıksang anlarğa; bolğay irdi yahşırak anlarğa. Tağı Tangrı yarlıkağan, (8) rahmet kılğan.
- Anonim Tefsir 49/5 Eger anlar şabr kılısalar ançağa tegrü kim çıkar anlar tapa [6] bolğay erdi ezigü anlarğa. Teñri te'älä yarlıka[ğa]n rahim turur, bularğa kim tevbe kılısalar Peyğambarğa.
- Rylands 49/5 (2) Tağı eger anlar serdiler erse (3) ançağa tegi kim çıqğınça anlarıñ tapa, bolğay erdi [56b1] edğülüğ anlarğa tağı Tañrı yazuq örtgen yarlıkağan ol.

- TIEM 73 49/6 ay anlar kim (2) kertgündilər ägär kälä silärkä fäsik habär birlä amulluq kılıñlar tegürmäkiñizlärdin bir boşunqa biligsizlig birlä (3) bolğay silär qılıñışñızlar üzä ökünüglilär.
- Hekimoğlu 49/6 Ay anlar kim bitti! Eger kelse sizge buyruqđın çıqğan, (9) haber birle, beyän etseng<i>z kim tegsengiz erenlerge bilmemek birle kim bolsangiz [493a/1] munug üze kim qıldingız, öküngener.
- Anonim Tefsir 49/6 Ey anlar kim inandılar, eger kelse sizge fäsik tiyü bir habar [2] anı ma' lüm kılıñ tā tegmegey sizdin ol kavmğa yawuzluq; bolğay siz ol etmiş işiñizge [3] peşimän.
- Rylands 49/6 Ey anlar kim (3) kirtgündiler apañ kelse silerke [57a1] bulğanuq söz / sav birle (2) amulluq kılıñlar kim tegmeñ ésizlikin (3) bir ögürke bilmedin belgüsüzlükün, [57b1] bolğay siler qılıñışñızlar (2) üze öknügliler.
- TIEM73 49/7 biliñlar kim çım silär içindä turur tañrı yalavaçı, (4) ägär sözüñüzläрни tutsa üküş iş içindä yazuqqa tuşar silär välikin tañrı säwüg qıldı silärkä (5) kertgünmäkni tağı bázadı anı köñülläriñiz içindä tağı yigrändürdi silärkä käfirlikni ymä fäsiklikni (6) ymä yazmaқni anlar anlar turur köni yol tutuğlılar.
- Hekimoğlu 49/7 Tağı biling, haқikat üze içingizde Tanrıñıñ (2) yalavaçı. Eger boyun süse erdi sizge, üküş iş içinde işdin, emgengey irdingiz; veli (3) Tanrı sewdürdi sizge imän tağı bezedi anı köngülleringiz içinde, tağı yigrendürdi (4) sizge küfni tağı buyruqđın çıqmaқni tağı yazmaқni. Anlar, anlar (5) könülgenler.
- Anonim Tefsir 49/7 [5] Biliñ siziñ içiñizdekini, Teñri resülü, ya' nı yalğan sözlemeñ Teñri aña bildürür. Eger muvafaқat qılmasañız Peyğambarğa üküş iş birle, heläk bolğay siz. [6] Ammä Teñri te' älä sewdürdi siziñ tapa imanı, tā' at, hıżmat qılğay siz anıñ Resülina; tağı äräste qıldı siziñ köñlüñüzni, saқlar yawuzluqđın [7] mekrüh qıldı sizge küfni ve fäsiklikni, yazuқni.
- Rylands 49/7 (3) Yana biliñler kim silerñiñ içre turur [58a1] Tañrıñıñ yalavaçı, eger (2) üküş işler içinde heläk bolur siler, (3) Tañrı sewdürdi sizke [58b1] kirtgünmeki tağı bezedi anı köñlüñiz içinde tağı yigrentürdi (2) silerke Tañrıñı barlamamakni tağı yarlıqđın çıqmaқni tağı 'aşı bolmaқni, anlar ol olar köniler.

- TİEM73 49/8 artuqluqdın tañrının minnätidin, (7) tañrı bilgän turur bütün işlig turur.
- Hekimoğlu 49/8 artuqluq üçün Tangrıdın taqı ni‘met. Taqı Tangrı bilgen, (6) hikmetlig.
- Anonim Tefsir 49/8 Ol, Teñriniñ fazlı ve ni‘meti turur. Ne kim kılsañız Teñri te‘älä bilgen, hakim turur.
- Rylands 49/8 [59a1] Artuqluq Tañrıdın taqı ni‘met taqı Tañrı (2) bilgen turur köni işlig.
- TİEM73 49/9 ägär ekki gürüh kertünüglilärdin toqışsalar (8) yaraşturuñlar olar ekki ara ägär artaqlıq kılsa ol ekkidä biri (9) taqı biri üzä toqışınlar anlar birlä kim haddin kaçär yangınça [380v/1] yansa ätiştürüñlär olar ara könilik birlä köni däd beriñlär, bütünlükün tañrı säwär ol köni däd berigilärni.
- Hekimoğlu 49/9 Taqı eger iki päre mü‘minlerdin, kılıştular (7) ongarıng aralarında. Eger küç kılsa ikisinden biri, taqı biri üze ; (8) kıtäl kılışın anıñ birle kim küç kılar, kaytğınçağa tegrü Tangrıniñ buyrukı tapa. Eger kaytsa, (9) ongarıng aralarında tüzlük birle. Taqı ‘adl kıling, haqıkat üze Tanrı [493b/1] sewer ‘kılğanlarını.
- Anonim Tefsir 49/9 (9) Eger iki tä‘ife mü‘minlerdin, uruş kılsalar, şulh kılıñ ikisi arasında; eger [10] öç kılsa bulardın birisi biri üze, icäbet kılmasa Teñri hükmine, savaşıñ anıñ birle kim küç kılar tä kirinçe Peyğambar [11] Teñri farmäniñä. Eger yana kaytsa boyun berse, şulh kılıñ bularıñ arasında inşäf räzilük birle taqı däd beriñ; [46b] Teñri te‘älä sewer däd bergenlerini.
- Rylands 49/9 Taqı eger iki ögür (3) kirtgünlerdin öldürüşseler [59b1] yaraşturuñlar ol iki ara, eger yolsuzluqkılsa ol ikide biri taqı biri üze (3) toqşuñlar ol kim yağılıq kılar kaçan [60a1] yangınça Tañrıniñ fermäniña, eger yansa (2) yaraşturuñlar ol iki ara könilik bile (3) däd beriñler, ol Tañrı sewer [60b1] könilil kılğanlarını.
- TİEM73 49/10 (2) çın-oq mü‘minlär qarındaş tururlar barışturuñ ekki қадаşlarıñız ara қорқуñ tañrıdın bolğay kim silär (3) yarlıқаған silär.
- Hekimoğlu 49/10 Haqıkat üze bitgenlerk uyalar, ongarıng (2) iki uyangız arasında. Taqı saqning Tangrıdın, bolğay kim siz rahmet kılınğay siz.
- Anonim Tefsir 49/10 [9]Ey ol kim mü‘minler biri biriñiz qarındaşları turur dın içinde, şulh kılıñ qarındaşlarıñız arasında. Taqı қорқуñ Teñridin tä rahmat kılğay sizge. Aña muhālif kılmañ.

- Rylands 49/10 Bütünlükin mü'minler (2) қадашлар, yaraştırıuñlar қадашlarıñız arasını, (3) қорқуñлар Таñрıda, болғай kim раһм қılıғай.
- TIEM73 49/11 ay anlar kim imān kätürdilär fusüs tutmasunlar bir gürüh bir gürühdın bolğay kim (4) bolmaqları eđgüräk anlardın ap ymä urağutlar urağutlardın bolğay kim bolmaqları eđgüräk (5) anlardın, 'ayb қılmañlar bir ekkindiñizlärni oқımañlar yawuz atağ at birlä, nämä yawuz (6) at ol fäsıqlık imānda keğin kim tävbä қılmasa anlar tururlar (7) anlar küç қılığhlar.
- Hekimoğlu 49/11 Ay (3) anlar kim bittiler! Maşhara қılmasun erenler erenlerdin, bolğay kim bolğaylar (4) yaşsıraқ anlardın; taқı tişiler tişilerdin, bolğay kim bolğaylar yaşsıraқ (5) anlardın. Taқı 'ayb қılmang özleringizni taқı қıқrışmang laқablar birle. (6) Neme yawuz at buyruқdın çıқмақ, imāndın song! Taқı kim kim tevbe қılmasa, (7) anlar anlar küç қılıғanlar.
- Anonim Tefsir 49/11 [12] Ey anlar kim inandıлар, maşhara қılmasun bir қавм bir қавмдın; bolğay kim kim bolsalar [13] ezgürek anlardın. Taқı maşhara қılmasun bir ҳätün bir ҳätündin, bolğay kim kim bolğay ol ezgürek anlardın. [14] 'Ayb қılmañ birbiriñizni taқı laқab at urmañ birbiriñizni. Yawuz fişк bolur [15] ya'ni ol kimerselerge kim fäsıқ atayurlar mu'min timekdin soñra [16] imāndın soñ. Ol kim tevbe қılmasa uşanlar zālımlardın tururlar.
- Rylands 49/11 [61a1] Ey anlar kim taptılar, füsüs tutmasun (2) boğun boğundın, bolğay kim bolsalar (3) yaşsı olardın ap urağutlar urağutlardın [61b1] bolğay [kim] bolsalar yaşsı olardın, (2) til étmeñler bir ikindike, (3) ündemeñlar at yawuzı bile, néme yawuz [62a1] füsük at imānda kiğin kim kim (2) yanmasa olar anlar zālimler.
- TIEM73 49/12 ay anlar kim kertgündilär sıñardın turuñlar üküsräk (8) sezikdin çın ämari sezik yazuқ turur üşämäñlar sözni ğıybät қılmasun (9) bir ançañız bir ançanı, säwär mü biriñiz yemäkni қадаşı etni murdär [380r/1] taplamaz silär anı, қорқуñ tañrıdın, çın tañrı tävbä bázärläğän yarlıқаған.
- Hekimoğlu 49/12 Ay anlar kim bittiler! (8) Saқlanıng üküşdin sizigdin, haқıқat üze sizigniñ päresi (9) yazuқ. Taқı örtüglüg nerse istemeng. Taқı ğıybet қılmasun pärengiz

pāreḡa, sewer mü [494a/1] biringiz kim yise uyasınıñ etin, ölüglük hālinda? yigrendingiz anı. Taķı saķning (2) Tangrıdın, haķıķat üze Tangrı tevbeni ķabül kılğan raķmet kılğan.

Anonim Tefsir 49/12 [15] Ey anlar kim inandılar, saķınıñ üküş gümāndın. Haķıķatda ba' zı gümān [16] yawuz turur. Cāsüslük bireringiz bireringizge. Sewer mü biringiz [17] kim yise etini uyasınıñ, ölüg. Kerāhiyyet kılın anı Ķorķuñ Tengridin; Tengri tevbe bergen raķim kılğan turur.

Rylands 49/12 (3) Ey anlar kim taptılar, sıñardın turuñlar [62b1] üküş sézigdin, amarı sézig (2) yazuk üşmeñler (3) ġybet kılmasun amarıñız amarını, [63a1] sewer mü sizde biriñiz yese ķadaşınıñ etini (2) murdār, taplamaz sizler anı, (3) Ķorķuñlar Tañrıdın ol Tañrı tevbe ķabül kılğan [63b1] yarlıķağan.

TIEM73 49/13 ay (2) kişilār biz yarat(t)ımız silārni ārkākdin taķı tişidin kıldımız silārni ġürūh ġürūh (3) uġuşlar bilişsä silār, çın aġırlıraqıñızlar tañrı üskindā saķnuķraqıñız tururlar, çın tañrı (4) bilgān turur uķğan turur.

Hekimoġlu 49/13 Ay kişiler! Biz yarattuk sizni (3) irkekdin taķı tişidin. Taķı kılduk sizni uluġ ķabileler taķı ķabileler, (4) munung üçün kim bilişsengiz. Haķıķat üze kerimrekingiz Tangrı katında saķnuķraqıñız Haķıķat üze Tangrı (5) bilgen, örtüglügni bilgen.

Anonim Tefsir 49/13 Ey haļāyıķlar, biz yaratduk sizni [6] erkekli tişidin; taķı kılduk sizlerni uluġ ķabile taķı kiçig ķabile; ya' nī uluġ aşl bolur ve kiçig aşl bolur. Bir [7] niçeler ayturlar: Bu 'Acem aşlı turur. 'Arab aşlı bolur. Bir niçeler ayturlar: şehrlerde ulalmış ķabā'il ol bolur kim ataları [8] anı, andın bilürler; birbiriñiz bilesiz; mīās, ķarābet, hükm-i şerī' at üçün, ermez faħr kılmaķ üçün. Haķıķatda ġurmetliġiñiz idī ġazretinde perhizliġiñiz turur. Tengri te' ālā bilgen, ġaberdār turur, bilür sizing [9] aġvālīñız; ġabir turur sırıñız bilür.

Rylands 49/13 Ey boğun, biz (2) törüttimiz sizni erkekdin hem tişidin (3) taķı kıldımız sizlerni öġürler uġuşlar [64a1] bilişinler tēp, bütünlükün kerāmetliġraqıñız (2) Tañrı üskinde saķnuķraqıñız, ol Tañrı bilgen taķı āġāh.

TIEM73 49/14 aydılar 'arablar kertġündimiz ayġıl kertġünmādiñizlār yok kim aytıñlar (5) boyun berdimiz taķı kirmādük

- turur imān köñülläriñiz içindä ägär boyun bersä silär tañrıka yalavaçıña (6) ägsümägäy işläriñizdin närsä, çin tañrı yazuq örtgän yarlıkağan turur.
- Hekimoğlu 149/14 Aydı bādiye ‘Arabları: “Bittük” Aygıl: bitmedingiz, veli (6) aytingiz: ‘Silmege
- Anonim Tefsir 49/14 Ayt[t]ı ‘Arablar: inanduk. [16] Aytgıl yā Muḥammed: imān ketürmediñiz ve lakin ayturlar: Müsülmān bolduk: imān kirmedi siziñ könglüñüz içinge. [48a] Eger muṭı‘ bolsañiz Tangrığa taqı Rasūlğa eksütmegey siziñ ‘ameliñizdin nerse. Bedürüstī Hudāy, yarlıkağan [2] baḥşāyende turur.
- Rylands 49/14 Aydı ‘Arablar: büttümüz, [64b1] aygıl: bitmediñizler, ançası bar ayıñlar: (2) boyun sudumuz, taqı kirmedi imānka, (3) köñülleriñiz içiñe, eger boyun susa siler Tañrıka [65a1] hem yalavaçıña, eksütmez sizke (2) ‘amelleriñizdin nesre, ol Tañrı örtgen (3) yarlıkağan.
- TIEM73 49/15 bütünlükün kertgünügilär (7) anlar kim kertgündilär tañrıka yalavaçıña yana seziklig bolmazlar katıgländılar tawarları birlä (8) ät’özläri birlä tañrı yolu içindä, anlar anlar tururlar çin sözlägilär.
- Hekimoğlu 49/15 Haḳıkat üze mü’minler, anlar kim (9) bittiler Tangrığa taqı yalavaçıña, andın song şeklig bolmadılar; taqı cihād kıldılar [494b/1] mälları birle taqı özleri birle, Tangrı yolında, Anlar., anlar rāst ayğan.
- Anonim Tefsir 49/15 [8]Haḳıkat mu’min anlar, inandılar Tengrige taqı Rasūlğa. Andın soñ şekke tüşmediler. Katlandılar [9] mälları tenleri birle idi yolında. Uşbu sıfatlık anlar, şadıqlardın tururlar. [10] ne ol kişiler kim korqusında tā dünyā tavārī üçün imān ketürse.
- Rylands 49/15 Bütünlükün mü’minler anlar kim [65b1] taptilar Tañrıka hem yalavaçıña yana şek (2) bolmadılar, katlandılar mälları birle (3) hem tenleri birle Tañrı yolu içinde, [66a1] olar anlar könike tapuğlılar.
- TIEM73 49/16 aygıl ögrätür mü silär tañrıka (9) öz dīniñizläri, tañrı bilür anı kim köklär içindäkini taqı nā kim yärlär içindäkini taqı tañrı [381v/1] tegmä nārsäni bilgän ol.
- Hekimoğlu 49/16 (2) Aygıl: “Ögretür mü siz Tangrığa dīniñizni ? Taqı Tangrı bilür, ol nirseni kim (3) köklär içinde taqı ol nirseni kim yirde turur. Taqı Tangrı tigma bir nirseni bilgen.
- Anonim Tefsir 49/16 Aytgıl yā Muḥammed: ögretür mü-siz Tengrige dīnleriñizni. Tengri bilür ne kim köklerde bar taqı ne

- kim yirde bar. [13] Tengri tegme bir nerseni bilgen turur.
- Rylands 49/16 (2) Aygıl: ögretür mü siz Tañrıka dñniñizni? (3) Ol Allāh/ Tañrı bilür ol kim kökler içinde [66b1] ol kim yer içinde, ol Tañrı qamǵnı (2) bilgen.
- TİEM73 49/17 sipās urur seniñ üzälä boyun bermişläri üçün, aygıl sipās urmañlar mäniñ üzä (2) müsälmanlıqñızni yok kim tañrı sipās urur silär üzä kim yolçıladı silärni imānka äğär (3) ärsä silär köni sözlägilär.
- Hekimoǵlu 49/17 (4) Minnet qılurlar seniñ üze kim müsülmān boldılar. Aygıl: “Minnet qılmang menim üze İslāmunguzni; (5) Tangrı minnet qoyar sizning üze kim köndürdi sizni imānğa, eger (6) rāst ayǵanlar irdingiz erse.
- Anonim Tefsir 49/17 Minnet qozar seniñ üze islāmğa kirmeklerini. Aytgıl: Minnet qozmañ menim üze [14] islāmıñızni. Yana Tengri minnet qozar siziñ üze, köndürse sizni imānka. Eger erseñiz [15] rāstlardın. Tengri te‘ālā bilür kökleriñ gaybını taqı yiriñ. Tengri te‘ālā körgen turur anı kim qılur-siz
- Rylands 49/17 Minnet qılurlar seniñ üze müsülmān bolsalar, (3) aygıl: minnet qılmañ meniñ üze islāmuñızni, [67a1] kendü Tañrı minnet qılur siziñ üze (2) köndürdi imānka eger çın (3) erse sizler.
- TİEM 73 49/18 bütünlükün tañrı bilür köklär yärlär örtüglügni (4) tañrı körügli turur anı kim qılur silär.
- Hekimoǵlu 49/18 Haqıkat üze Tangrı bilür, köklerniñ taqı yirning örtüglüglerini. Taqı Tangrı (7) körgen anı kim qılur siz.
- Rylands 49/18 Ol Tañrı bilür örtügli [67b1] köklerni hem yerlerni, ol Tañrı (3) körgen né kim qılur sizler.

Bu dört Kur’an tecümesinden hareketle Kur’an tercümelerinin en eskisinin üzerinde çalıştığım TİEM 73 olduğu gerek kelime kadrosunun Kutadgu Bilig, ve Divan-ı Lugat-ı Türk gibi Karahanlı dönemi eserleriyle gerekse fonetik ve morfolojik benzerlikler bakımından o dönemle büyük oranda uygunluk göstermesi, TİEM 73’ün Hakaniye dönemine ait bir eser olduğu ve Kur’an tercümelerinin en eskisi olduğu fikrini güçlendirmektedir. Bu görüşün daha açık ve tartışmaya yol açmayacak bir biçimde ortaya çıkması ancak bu dört Kur’an tercümesinin karşılaştırmalı sözlüğünün ve karşılaştırmalı gramerinin yapılmasıyla ortaya çıkacaktır. Ben 49. sureden hareketle ve diğer yaptığım Kur’an tercümesi karşılaştırmalar sonucunda TİEM 73’ün kelime kadrosu bakımından ve

morfolojik ve fonetik özellikleriyle diğerlerine göre daha eskicil özellikler gösterdiğini ve bu nedenle Hakaniye Türkçesi dönemi eserleri arasına sokmamız gerektiği düşüncesindeyim.

5.1. Batı Türkçesinde Yapılmış Kur'an Tercümeleri

Anadolu sahasında ilk Kur'an tercümelerinin Selçuklular devletinin dağılışından sonra ortaya çıkan Beylikler döneminde başladığı kabul edilmektedir. Doğu Türkçesiyle yapılan ilk tercümelerde, Kur'an'ın bütünü esas alınmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde kaleme alınan eserlerin daha çok ibadet faaliyetlerine yönelik olarak kısa surelerin tercüme ve tefsiri olduğu bilinmektedir. Bunlar daha çok Fâtiha, Yâsin, Tebâreke ve İhlâs surelerinin tefsiridir.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde, Kur'an'ın bütününe yönelik tercüme çalışmalarına XIV. Yüzyılın sonlarında başlanmıştır. Bu dönemde yapılan Kur'an tercümesi üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. 1. Satır arası kelime kelime tercüme, Tefsirli tercüme, 3. Tefsirler

5.2.1 Manisa Kur'an Tercümesi

Bu satır-arası Kur'an tercümesi Manisa İl Halk Kütüphanesi 931 numarada kayıtlıdır. 451 yapraktan ibarettir. 310 mm x 220 mm (250 x155) boyutlarında ve 11 Arapça, 11 Türkçe olmak üzere toplam 22 satırdır. Yazı türü harekeli nesihdir. Kağıdı aharlı, âbâdi, mavi ve kırmızı cetveli, aşır ve cüz gülleri mülevven ve müzehheb, durak yerleri altın yıldızlı, mülevven veya mavidir. İlk iki yaprak 1b+1a silme altın yıldız ve mavi çiçek desenlidir. Cildi bordo meşin cilt olup, köşebentleri ve ortası yıldız kabartma çiçek desenli, kenarları yıpranmış miklepli kapağı altın yıldızlıdır. Eser tamir görmüştür. İlk 10 yaprağın kenarları onarılmıştır. 1b ve 2a yaprakları alttan ve üstten altın yıldız ve tezhiplidir. 450a ve 450b yapraklarında yırtıklar bulunmaktadır. Son 3 sure hariç sure başları müzehheb ve mülevvendir. Sonunda es-Seyyid Halit Paşa'nın mührü bulunmaktadır. (Karabacak 1994: 15)

5.2.2 Genel Özellikleri

Satır-arası tercüme olmasına rağmen sıkça tefsirlere de rastlamak mümkündür. Cümle yapısında, Arapça cümle yapısının yüklem-özne-nesne sırası esas alınmakla beraber az da olsa Türkçe cümle yapısının özellikleri görülmektedir. Bundan dolayı noktalama yapılırken büyük

güçlüklerle karşılaşmıştır. Dizin, kelime sayısı bakımından incelendiğinde Madde başı kelime sayısı: 3654, Arapça kelime sayısı: 2294, Farsça kelime sayısı: 89, Türkçe veya Türkçeleşmiş kelime sayısı: 1263, Arapça birleşikler: 70, Farsça birleşikler: 186, Türkçe birleşik şekiller: 244 tamlama, 1987 birleşik fiil, Özel isim:91 olarak tesbit edilmiştir. (Karabacak 1994: 15)

1. Arapça bütün fiil zamanları Türkçe’de de aynı şekillerle karşılanmıştır:

erāde: diledi 4a/5, na‘budu: ‘ibādet eyler-biz 1b/4, uscodū: secde eyleñüz 5a/1, kālū: eyitdiler 4b/3, yu’minūne: imān getirürler 13b/1.

2. Arapça ism-i fâiller bazen tek bir isimle bazen de çekimli fiil veya etmek, eylemek gibi yardımcı fiillere -ıcı/-ici yapım eki getirilmek suretiyle, ism-i mefüller ise çoğunlukla edilgen fiil kökünden yapılmış isimlerle veya yapım eki almış tek bir isimle karşılanmaktadır: *fāsikīn*: *fāsıklar* 4a/7, *mütetahhir* : *arınıcı* 25a/1, *ma’dūd*: *sayılmış* 19b/7, *hāsirūn*: *hasāret eylediler* 4a/9 gibi.

3. Sıfat-ı müsebbeheler ve mübalaga-i ism-i fâiller, -ıcı/-ici yapım ekinin etmek, eylemek gibi yardımcı fiillere veya herhangi bir fiile getirilerek yapılan kuruluşlarla karşılanmaktadır. Kimi zaman bu birleşiklerin başına “gāyetde” sözcüğü eklenmektedir. Bazen de sadece Arapça ism-i fâillerle karşılanmaktadır.

rahīm: rahmet idici 1b/3, hākīm: gāyetde hüküm eyleyici 4b/8, tevvāb: gāyetde tevbeler kabūl eyleyici, kādīr kādīr 12a/8 gibi.

4. Arapça harf-i cerler bazen Türkçe isim hal ekleriyle bazen de edat veya zarfla karşılanmaktadır: *fihī*: *anda* 2a/2, *lehum*: *anlar-içün* 4a/2, *ileyke*: *sağa* 2a/5, *ankum*: *sizden* 6a/6, *bihi*: *anuç bile* 4a/6 gibi.

5.2.3. Eser Üzerinde Yapılmış Çalışmalar

1. Eser üzerinde en önemli çalışmaları Esra Karabacak yapmıştır: Esra Karabacak; “Manisa Halk Kütüphanesi’ndeki Satır arası Kur’an Tercümesi: Giriş-Metin-Dizin)” I-III, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992, *An Inter-Linear Translation of The Qur’an Into Old Anatolian Turkish=Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kur’an Tercümesi: Introduction and Text.I*, Sources Of Oriental Languages and Literatures 22, Turkish Sources XX, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1994, *An Inter-linear Translation of the Qur’an Literatures* 28, (Part II: Glossary:

Section one, p. 1-384. Section Two, p. 385-786), 1995, *An Inter- linear Translation of The Qur'an Into Old Anatolian Turkish=Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Introduction and Text.I,Sources Of Oriental Languages and Literatures 40 Introuction, Text, Glossary and Facsimilie*, Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section one: 1a-224a, 1997, *An Inter- Linear Translation of The Qur'an into Old Anatolian Turkish= Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Introduction and Text.I*, Sources of Oriental Languages Languages and Literatures 47 Introduction, Text, Glossary and Facsimilie, Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section two: 224b, 451a, 1997. adlı çalışmalar yapmıştır.

5.3. Bursa Kur'an Tercümesi

1. Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesinde bulunan bu yazma nüsha, satır arası Kur'an tercümeleeri sınıfına girmektedir. Yazmanın 652a sayfasında yer alan ketebe kaydına göre müstensih Hasan Bin Alî el Bestâmîdir. Eserin ketebe kaydına göre istinsah tarihi M. 1410'dir. Bu tarihi kayıda göre eser, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait ve bugüne kadar bilinen ilk satır arası Kur'an tercümesi olması bakımından önemlidir. (Küçük 2004:44)

652 varaktan oluşan Eski Anadolu Türkçesine ait bilinen en eski satır arası Kur'an tercümesinin her sayfasında 7 satır bulunmaktadır. Eserin 1b ve 2a yüzünde çok nefis mülevven, müzeyyen serlevha yer almaktadır. Yine eserde, süre isimlerinin yer aldığı bölümler süslemelerle işlenmiştir. Eserde takip kelimesi düzenli olarak birbirini izlemektedir. Eser, bütünüyle harekelidir. Metin, Arapça orijinal Kur'an metninin hemen altına kelime kelime veya kelime grubu biçiminde Türkçe tercümesi verilmek suretiyle düzenlenmiştir. Ancak, metnin bazı sayfalarında yazılar, özellikle yedinci satırlar eserin tahrip olmasından dolayı tamamen kaybolmuş ve okunmayacak duruma gelmiştir. (Küçük 2004:44)

Eserin bazı sayfalarının haşiyesinde, daha çok açıklamalar şeklinde olan metinler yer almaktadır. Ancak, bu haşiyeler bir kısmı, metnin silik olması yüzünden okunamamaktadır.(Küçük 2004:44)

5.3.1. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Bursa Kur'an tercümesi üzerinde Ankara Üniversitesi öğretim görevlilerinden Dr. Murat Küçük bir Doktora çalışması yapmıştır: Murat

Küçük, *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi, İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2001, ve "Eski Anadolu Türkçesi Dönemine ait Satır arası İlk Kur'an Tercümesinde İmla ve Ses Bilgisi" Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, s. 39-72, Ankara, 2004 adlı bir makale yayınlamıştır.

5..4. TIEM 40

5.4.1 Nüşanın tavsifi ve hususiyetleri

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde 40 numara ile kayıtlıdır. Asıl tercüme kısmı 290 varaktır. Varak ölçüsü 34,5 X 26, yazı ölçüsü 26 X18 cm.dir. Cildi açık vişne renk meşindendir. Şemse ve köşelikleri yaldızlıdır. Cild kalınlığı 7 cm.dir. Her sahifede 11 satır vardır. Baştan iki sahifesi (1b ve 2a) haşiyeli levha ile tezyin edilmiş, kırmızı, lacivert, mavi, pembe, sarı yaldızla süslenmiştir. Diğer sahifeler cedveli değildir. (Topaloğlu 1975: 19)

İlk sahifede <Fatiha> sûresi, ikinci sahifede de <Bakara> sûresinin ilk üç ayeti yazılmıştır. Bu sûrelerin başlıkları beyaz ve kûfi yazı ile dir. Besmeleler ve Kur'an metni, diğer sahifelerde olduğu gibi, kalın bir nesihle kaleme alınmıştır. Yazının güzelliği ve düzgünlüğü, Kur'an ve tercümenin bir hattat eliyle istinsah edildiğini göstermektedir. İlk iki sahifede, besmelelerle birlikte, beşer satır vardır. Besmele, sadece başlangıçta, yâni <Fatiha>nın başında tercüme edilmiştir. Her sûre başlangıcında, sahife kenarına, o sûrenin faziletine dair bir hadis yazılmıştır. Kur'an metnindeki kelimelerin mânaları, satırın hemen altına, sol alta doğru hafif meyilli bir şekilde yazılmıştır. Mütercimim açıklama mahiyetinde eklediği şerh ve tefsirler ise, umumiyetle sayfanın kenarına kısmen de, yer müsait oldukça satır aralarına kaydedilmiştir. Hemen her sahifede bulunan ve Kur'an metninin asıl tercümesinde büyük bir itina ile ayrı tutulan bu açıklamalar, bazı sayfalarda çok, bazılarında ise oldukça azdır. (Topaloğlu 1975: 20)

Sûre başlıkları, Kur'an metninin yazıldığı kalın nesihle ve Arapça yazılmıştır. Âyetleri birbirinden ayırmak için, ilk iki sahifedekiler diğerlerinden farklı olmak üzere, yukarıya doğru virgülleri andıran bazı işaretler kullanılmıştır. Tercüme tamamiyle harekeli olup gayet itinalı bir şekilde yazılmıştır. Bütün tercüme boyunca birkaç yerde bulunan silik ve hatalar bulunmaktadır. Asıl tercüme kısmının sonunda, 290b'de eserin

ketebesini bulunmaktadır. Burada, Mushaf ve tercümenin, Muhammed, Muhammed bin Hazma eliyle, hicrî 827 senesinin 18 Ramazanında pazartesi tamamlandığı ve sahibi ve mâlikinin İbn-i Tavsiye diye mâruf Yûsuf bin Mahmud olduğu kaydedilmiştir. Bu kısımdan sonra gelen üç sahifeye de *Du'â'î fâl-i Kur'ân* başlığı altında, sonradan eklenildiği düşünülen 64 beyitlik bir şiir eklenmiştir. (Topaloğlu 1975: 20)

5.4.2. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Bu tercüme, ilk defa, A. Erdoğan tarafından ve eserin ilk sahifesinin fotoğrafını neşretmiştir. Daha sonra M. Hamîdullah, A. Erdoğan'ın adı geçen makalesine dayanarak eserden bahsetmiştir. M. Yaşaroğlu da, eseri kısaca tanıttikten sonra Fâtiha sûresinin tercümesini Latin harfleriyle yazıp incelemesine eklemiştir. Tercüme üzerinde, daha önce, herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Eser üzerinde en önemli çalışmayı Ahmet Topaloğlu 'nun; *Satır-Arası" Kur'an Tercümesi Giriş ve Metin, Sözlük. I-II*, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1976-1978. adlı çalışmasıdır.

5.4.3. Dil Hususiyetleri

İsim tamlamaları umumiyetle, Türkçe kurallara uygun olarak çevrilmiştir. 31b-e'te <husne sevâbi'l-âhıra> âhırat müzdidünün görkemi, 69b-3'te <ba'zu âyâtî rabbik> terkibi Çalabunun bir nice nişanları, 285b-4'te <ashâbu'l-meş'eme> sol yan isleri şeklinde tercüme edilmiştir.

Sıfat tamlamaları, bazen Arapçaya, bazen da Türkçeye uygun olarak tercüme edilmiştir. 18b-1'de <es-salâtu'l-vustâ> namaz orta, 115b-7'de <el-kavmu'l-kâfirûn> kavim kâfirler olarak çevrilmiştir. Bunun yanında 1b-4'te <es-sirâtu'l-mustakîm> doğru yol, 178b-4'te <el-azâbu'l-elîm> ağrıdıcı azab, 190a-5'te <el kavmu'l-mufsidûn> müfsid kavimler biçimleri de kullanılmıştır.

ism-i mevsûl <mâ> ve <men> ile birbirine bağlanan cümle ve cümle unsurları, bazı yerlerde, Türkçenin sentaksına uygun tercüme edilmiştir. 70a-2 <fi mâ âtâ> virdüğü nesneye içinde (anun içinde kim virdi değil), <alâ mâ yekuulûn> eyittikleri üzere (anun üzere kim eydürler değil)

<Kevn> mastarının çekimli halleriyle yapılan birleşik fiillerde de, yer yer Türk dili sentaksına uygun tercümelere rastlamaktayız. 238b-4 <küntüm ta'lemûn> işlerdünüz, 232b-2 <mâ kunte tedri> bilmez idün

6.1. Batı Türkçesi Kur'an Metinlerinin Karşılaştırılması

- Manisa KT 49/1 (9) Yâ imân getüren gişiler! Bir iş taqdim eylemeñüz Tañrı ta'âlâ hüküm eylemezden dañı resülü'llâ hüküm eylemezden. (10) Tañrı ta'âlâdan korğunuz taqdim eylemekde. Tañkık Tañrı ta'âlâ gâyetde işidicidür, gâyetde bilicidür.
- TİEM 40 49/1 (7) İy anlar kim iman getürdiler! İlerü varman Tanrı eline dakı Yalavacımın *ya'nî Tanrı dakı Peygambar buyruğındañ ilerü buyruk eylemen*. Dakı korkun Tanrı'dan; bayık Tanrı (8) işidicidür, bilicidür.
- Bursa KT 49/1 (2) ey imân getüren kişiler bir emr taqdir eylemeñüz Tañrı Ta'âlâ buyurmazdan burun Resül'i dañı buyurmazdan burun (3) dañı Tañrı Ta'âlâdan korğunuz Tañrı Ta'âlâ her nesne[y]i işidicidür bilicidür.
- Manisa KT 49/2 Yâ imân getüren gişiler! (11) Yüce qaldurmañuz va'zlaruñuzı nebî âvâzı üstine (377a) cebr bile. Qatı söylemeñüz ba'zuñuz ba'zuñuza qatı söyledüğü gibi (2) ki 'amelüñüz siz bilmez-iken
- TİEM 40 49/2 İy anlar kim iman getürdiler! Yüceltmen ünlerünüzi, Peygambar üni üstine; (9) dakı yüksek getürmen üni ana, söz-ile, yüksek getürmeği gibi bir nicenüzün bir nicenüze, kim bätıl olmaya amellerünüz, dakı siz bilmezsiniz.
- Bursa KT 49/2 ey imân getüren kişiler (4) âvâzlaruñuzı yüceltmeñüz nebñüñ âvâzı üstine dañı aña qatı söylemeñüz sözi (5) biri biriñüze qatı söylegen gibi bätıl olur 'amellerünüz siz bilmezken.
- Manisa KT 49/3 Tañkık ol gişiler (3) hıfz iderler âvâzlarını resülü'llâh qatında edeb ri'âyet eylemeg-içün anlaruñ (4) yüreklerini tecrube eyledi taqvâ-y-içün, anlar-içün dañı ulu ecr vardır.
- TİEM 40 49/3 (10) Bayık anlar kim añlu eylerler ünlerini, Tanrı yalavacı katında; şunlar anlardur kim şınadı Tanrı (11) gönüllerini, sakınmak içün *ya'nî sakınmağı belirtmek içün*. Anlarundur yarlıgamak dakı müzd ulu.
- Bursa KT 49/3 (6) ol kişiler ki âvâzlarını eksüldürler Tañrı resülü qatında anlar ol kimselerdür ki (7) Tañrı Ta'âlâ yüreklerini şınadı taqvâ içün anlara mağfıret vardır dañı ulu müzd vardır.
- Manisa KT 49/4 (5) Tañkık ol gişiler ki nidâ iderler şaña, çağırurlar hücreler ardındañ (6) anlar çoğınuñ 'ağılları yoqdur.

- TİEM 40 49/4 Bayık anlar kim kığırurlar sana, hucralar ardından, (246a) eyregi anların anlamazlar.
- Bursa KT 49/4 (556b) ol kişiler ki sağa nidā eyidürler çığırurlar hücreler ardından onların çoğı fehm eylemezler.
- Manisa KT 49/5 Eger anlar şabr eyleseydi sen çıkınca anlara (7) onların için hayırlı-y-ıdı. Tanrı ta'ālā afv eyleyicidir.
- TİEM 40 49/5 Dakı eger bayık anlar şabr eyleselerdi, tā çıka-y-ıdun onların yana; ola-dı yigrek anlara. Dakı Tanrı (2) yarlığayıcıdır, rahmat kılıcı
- Bursa KT 49/5 (2) eger anlar şabr etseleridi sen özlerine çıkınca onların için yeğrekdür Tanrı Ta'ālā (3) 'afv edicidir rahmet edicidir.
- Manisa KT 49/6 (8) Yā imān getüren kişiler! Eger fāsık gelse size bir haber bile şābit olunuz, bilünüz beyān bile. (9) Mekrūhdur, bir kavme dokunmaz dağı şābahda işlegen nesneye, (10) nedāmet eyleyesiz.
- TİEM 40 49/6 İy anlar kim imān getürdiler! Eger gelürse size bir fāsık bir habar-ıla, bellü eylen *ya'nī girçegin yalanından*, kim irmeyesiz ya'nī yavuzlğ-ıla (3) bir kavma, bilmemeklikle, pes olasız anun üzere kim işledünüz, peşimen olıcılar
- Bursa KT 49/6 ey mü'minler eger fāsık size (4) bir haberle gelse pes bellü olunuz mekr ki bir kavme dokunısar habersüz peş işledüğünüz işe (5) peşimān olursız.
- Manisa KT 49/7 Bilünüz ki taḥkik sizün içinüzde resūlu'llāh vardır. Eger muti' olsa-y-ıdı (11) size çok işde düşer-idi-siz cehre; lākin Tanrı ta'ālā sevdürdi (377b) size imānı dağı ziynet eyledi imānı yüreklerinde, mekrūh eyledi size küfri (2) dağı fışk dağı 'āşī olmağı, anlar toğru yol üstine şābit oldılar.
- TİEM 40 49/7 Dakı bilün, bayık sizün aranızdadur Tanrı yalavacı. (4) Eger muti' olsa-dı size, çokda işden, yazuklu oladunuz; velikin Tanrı sevgülü eyledi size imānı, dakı bezedi anı (5) gönüllerünüzde; dakı zıst eyledi size kāfirliğı dakı ta'atdan çıkmağı dakı ma'siyat eylemegi. Şunlar, anlardur toğru yol dutıcılar.
- Bursa KT 49/7 Dağı bilünüz ki sizün içinüzde Resūlullāh vardır eger size uysaydı çok işlerde (6) düşvārliğa düşerdünüz lākin Tanrı Ta'ālā size sevdürdi imānı ve anı bēzedi (7) sizün yüreklerünüzde dağı size sevdürmedi fışkı ve kāfirliğı 'āşılığı dağı [557a] anlar doğru yol üstinedürler.

- Manisa KT 49/8 (3) Tañrı ta'ālānuñ fazlı keremi bile dañı ni'meti bile Tañrı ta'ālā gāyetde bilicidür, hüküm eyleyicidür.
- TİEM 40 49/8 (6) Fazl Tañrı'dan dakı ni'met; dakı Tañrı bilicidür, dürüst işlü.
- Bursa KT 49/8 Tañrı ta'ālā'nunñ fazlı keremi bile Tañrı ta'ālā her nesne[y]i bilicidür (2) hikmetler issidür.
- Manisa KT 49/9 (4) Eger iki tãyife mü'minlerden şavaş eyleseler şulñ eyleñüz ortalarında. (5) Eger birisi ta'addi eylese birisi üstine şavaş eyleñüz ta'addi eyleyenler bile (6) hattā rucū' eyleyince Tañrı ta'ālānuñ hükmine. Eger rucū' eylese şulñ eyleñüz anlar ortasını (7) 'adl bile. Tañrı ta'ālā hüküm eyledügi gibi 'adl eyleñüz her işde. Tañkık Tañrı ta'ālā sever 'adl eyleyenleri.
- TİEM 40 49/9 Dakı eger iki bölük mü'minlerden, (7) çalışurlarsa, salah getirün ol iki arasında. Pes eger zulm eyler-ise birisi ol ikinün, dakı birisine; çalışun anun-ıla kim zulm eyler, (8) tā döne Tañrı buyruğundan yana. Pes eger döner-ise, pes salah getirün ol iki arasında adl-ıla. Dakı adl eylen, bayık Tañrı (9) sever adl eyleyicileri.
- Bursa KT 49/9 Eger iki tã'ife mü'minlerden şavaşsalar ikisini barısduruñuz (3) pes eger ta'addi etse birisi birsinün pes şavaşınuz (4) ta'addi eyleyenlerle hattā Tañrı ta'ālā buyruğına dönince pes eger dönseler ikisini barısduruñuz 'adl ile (5) dañı her işde 'adl eyleñüz Tañrı ta'ālā 'adl edenleri sever.
- Manisa KT 49/10 (8) Mü'minler degüldür illā qardaşlar. Siz dañı şulñ eyleñüz qardaşlarıñuz ortasında Tañrı ta'ālādan korquñuz; (9) ola kim Tañrı ta'ālā size rahmet eyleye
- TİEM 40 49/10 Degül mü'minler illā karındaşlar; pes salah getirün iki karındaşun arasında. Dakı korkun Tañrı'dan, (10) ola kim rahmat kılınasız.
- Bursa KT 49/10 Tañkık mü'minler qardaşlardur (6) pes barısduruñuz qardaşlarıñuzı dañı Tañrı Ta'ālā'dan şaқınıñuz ola kim rahmet ola size
- Manisa KT 49/11 Yā imān getüren gişiler! Maşharalıga almasun (10) bir qavm bir qavmi; ola kim anlar anlardan hayırlu ola. 'Avratlar dañı 'avratları (11) maşharalıga almasun; ola kim anlar anlardan hayırlu ola. (378a) 'Ayblamañuz (2) nefsleriñüze, ba'zuñuz yamanlıg-ıla çağırsun. Yaman iderler fıskı (3) imāndan şonra. Kim tevbe eylemese anlar zālimlerdür.

- TIEM 40 49/11 İy anlar kim iman geturdiler! Yaşulsamsun erenler erenleri, ola kim olalar (11) yigrek anlardan; ne dağı avratlar avratları, ola kim olalar yigrek anlardan. Dakı ayıblaman gendüzilerünüzü *ya'nî müsülmen karındaşlarunuzu kim gendülerünüz gibidür*, (246b) dakı lakab eyidişmen lakablar-ıla. Yavuzdur ad kim fiskdur, imandan sonra! Dakı her kim tevbe eylemez ise, şunlardır zâlimlar.
- Bursa KT 11 (7) Ey mü'minler maşharalığa almasun bir kavm bir kavmi ola kim anlar [557a] özlerinden yegrek olalar 'avratlar dağı dağı biri birin maşharalığa almasun ola kim anlar özlerinden yegrek ola (2) dağı kendülerünüzü 'ayıblamağuz dağı bir birünüzü yamanlığıla çağırmağuz ne yaman addur (3) fisk imandan sonra kim ki tevbe eylemese pes anlar zâlimlerdür.
- Manisa KT 49/12 (4) Yâ imân getüren gişiler! İraq oluğuz çok zan eylemekden. Taḥkik (5) zanlar ba'zısı yamandur baḥş eyleyüp fetiş eylemeğüz müsülmânlar 'avratını. Gaybet eylemesün ba'zuğuz (6) ba'zuğuzı severem. Sizüñ birinüz ki yiye kardaşı etini ölmüş-iken (7) siz kerih gördi-siz. Taḥri ta'âlâdan qorquğuz. Taḥkik Taḥri ta'âlâda tevbeler qabül eyleyicidür, rahmet eyleyicidür.
- TIEM 40 49/12 İy anlar kim iman geturdiler! İrak olun çokdan gümeden; bayık bir nice gümen yazukdur. (3) Dakı istemem *kardaşunuz aybın*. Dakı gaybat eylemesün bir nicenüz bir niceye. Ay, sever mi birünüz kim yiye karındaşı etini, (4) ölüle? Dakı kerih gördünüz anı. Dakı korkun Taḥri'dan, bayık Taḥri tevbe viricidür, rahmat kılıcı.
- Bursa KT 12 (4) Ey mü'minler iraq oluğuz çok zan eylemekden taḥkik zannuğ ba'zısı (5) günâhdur dağı biri birinüz 'aybını aramağuz ve biri birinüz ardınca söylemeğüz hiç sever mi sizün birinüz (6) ki yeğe karındaşı etini ölmüşken siz anı sevmez-siz Taḥri ta'âlâdan qorquğuz Taḥri ta'âlâ (7) tevbe vericidür rahmet edicidür.
- Manisa KT 49/13 (8) Yâ gişiler! Taḥkik biz sizi yaratduğ irkekden dağı dişiden. (9) Kılduğ sizi çok cemâ'at biz aşıldan dağı qabileler eyledük biribirinüzü bilmeg-içün. Taḥkik sizden kerâmete yitişen (10) Taḥri ta'âlâ katında müttakilerdür. Taḥkik Taḥri ta'âlâ gâyetde bilicidür, haberi vardur, bâtinuğuzda olanı dağı bilir.

- TIEM 40 49/13 İy ādamılar! Bayık biz yarattuk sizi (5) irkekden daki dişiden; daki eyledük sizi ulu kabileler, tā biribirünüzi bilesiz. Bayık azîziregünüz (6) Tanrı katında, sakınıcırağunuzdur. Bayık Tanrı bilicidir.habarlıdur.
- Bursa KT 13 Ey ādem oğlanları biz yarattuk sizi bir irkekden ve bir dişiden [558a] dağı sizi dürlü dürlü aşillar ve kabileler kılduk biri birigüz bilmegiçün sizüñ yahşırağunuz (2) Tanrı ta'ālā katında müttakilerüğüzdür Tanrı ta'ālā her nesne[y]i bilicidir.
- Manisa KT 49/14 (11) 'Arablar eyitdiler: Biz imān getürdük, dirler. Eyit yā Muḥammed: siz imān getürdünüz lākin eydünüz ki: Biz müsülmān olduk, diñüz (378b) Taḥkik imān yüreklerüğuze girür. Eger muti' olşağuz dağı resüline (2) eksük eylemez size 'amellerüğüz ecrini bir nesne bile. Taḥkik Tanrı ta'ālā 'afv eyleyicidir, rahmet eyleyicidir.
- TIEM 40 49/14 Eyitti arablar: "İman getürdük". Eyit: "İman getürmedünüz, velikin (7) eyidün: "Boyun virdük". Dakı girmedi iman gönüllerünüz içine daki eger muti' olursanız Tanrı'ya daki Yalavacına, (8) eksmeye size, amellerünüzden nesene. Bayık Tanrı yarlıgayıcıdur, rahmat kılıcı.
- Bursa KT 49/14 'Arablar eyitdi (3) biz imān getürdük eyit yā Muḥammed siz imān getürmedük lakin müsülmān olduk deñüz dağı imān yüreklerüğuze girmedi (4) ve eger Tanrı'ya uysağuz Resül'ine dağı eksiltmez (5) sizüñ 'amellerüğüzden hiç nesne Tanrı ta'ālā 'afv edicidir rahmet edicidir.
- Manisa KT 49/15 (3) Mü'minler degüldür; illā Tanrı ta'ālā imān getürenlerdür.Allāh dağı resüline imān getürenlerdür. Andan şonra şek eylemediler (4) gazalık eylediler malları bile dağı nefsleri bile Tanrı yolına, (5) anlar girçeklerdür.
- TIEM 40 49/15 Bayık mu'minler, anlar kim imān getürdiler (9) Tanrı'ya daki Yalavacına; andan, gümenlenmediler, daki gazā eylediler malları-y-ıla daki nefsleri-y-ile, Tanrı yolında; (10) şunlar anlardur girçekler.
- Bursa KT 49/15 Mü'minler (6) ol kişilerdür ki Tanrı'ya ve peygamberine imān getürdiler andan şonra gümana düşmediler dağı çalışdılar (7) malları ve nefsleri Allāh yolında anlar girçeklerdür.
- Manisa KT 49/16 Eyit yā Muḥammed: Ögredür misüz Tanrı ta'ālā sizüñ dinüğüz? (6) Tanrı ta'ālā bilür göklerde olğanı

- dağı yirlerde olğanı Tağrı ta'ālā barça nesneyi bilür, (7) cezāsın virse gerek.
- TİEM 40 49/16 Eyit: “Ay, bildürür misiz Tanrı'ya dînünüzü? Dakı Tanrı bilür, anı kim gökler içindedür (11) dakı anı kim yirdedür; dakı Tanrı her nesneyi bilicidür.
- Bursa KT 49/16 [558b] Eyit yā Muḥammed Tağrı'ya mı öğredür-siz sizün dînünüzü dağı Tağrı Ta'ālā bilür göklerde olğanı (2) ve yerlerde olğanı dağı ve Tağrı ta'ālā her nesne[y]i bilicidür
- Manisa KT 49/17 Minnet eylerler saña müsülmân oldukları-çün. Eyit yā Muḥammed: (8) Minnet eylemeñüz baña siz müsülmân olğanı. Belki Tağrı ta'ālā minnet eyler size. (9) Taḥkik Tağrı ta'ālā hidāyet virdi size imān getürmege eger siz girçek olsañuz.
- TİEM 40 49/17 Minnet eylerler sana kim müsülmen oldılar. Eyit: “Minnet eylemen (247a) bana, müsülmen olduğunuzu; belki Tanrı minnet eyler size kim, toğru yol gösterdi size imāna, eger olursanız girçekler.”
- Bursa KT 49/17 Minnet éderler saña (3) müsülmân olduklarıçün eyit baña minnet eylemeñüz islāmuñuzı belki Tağrı ta'ālā size minnet eyler (4) size hidāyet vèrgeniçün imān getürmege eger siz girçeklerseñüz.
- Manisa KT 49/18 Taḥkik Tağrı ta'ālā bilür gökler gaybını (11) dağı yirler gaybını. Tağrı ta'ālā görüp bilür siz işlegen işleri cezāsın virür.
- TİEM 40 49/18 (7) Bayık Tanrı bilür gökler gizlüsünü dakı yirün; dakı Tanrı görıcidür anı kim işlersiz.
- Bursa KT 49/ 18 Tağrı ta'ālā bilür gaybını (5) göklerün dağı yerlerün dağı Allāh görıcidür siz işlegeni.

7.1. Diğèr Batı Türkçesi Kur'an Tercümelèri Çalışmaları

1. Ahsen Esatođlu, “İhlās Sûresi Metni, Dil Özellikleri ve Sözlük” ve “Metinden Örnek sayfalar” Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1987. bölümlerinden oluşmaktadır.
2. Mehmet Kara, Yâsîn Sûresi Tefsîri: İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım”, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1987.
3. Hikmet Yılmaz “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Çevirisi (Metin-Gramer-Sözlük) 1b-53a”, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1992.

4. Ali Akar “Eski Anadolu Türkçesi İle Yazılmış Satırası Bir Kur’an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) 53b-105a”, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1992.

5. İbrahim Delice, “Eski Anadolu Türkçesi İle Yazılmış Satırası Bir Kur’an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) 105b-170b”, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1992.

6. Emin Eminoglu, Eski Anadolu Türkçesi İle Yazılmış Satırası Bir Kur’an Tercümesi (Gramer - Metin - Çeviri - Sözlük) 171a1-216b Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1995.

7. Mehtap Alper, Eski Anadolu Türkçesi İle Yazılmış Satırası Bir Kur’an Tercümesi (Gramer-Metin-Çeviri-Sözlük) 217a-262b Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 1998

Sonuç

Tercüme en zor yapılan işlerden biridir. Hele Kur’an gibi kutsal bir metni tercüme etmek ve manalandırmak bir çok ilime sahip olunması gerektiği gibi ağır bir mesuliyet ister. Bunun yanında Kur’an’ın içinde geçen özel isimleri Türkçe karşılıklarıyla ifade edebilmek ve bu isimlerin Arapça karşılıklarını tam olarak verebilmek tercüme eden için büyük bir risk taşıyıp ağır dini sorumluluklar yüklemektedir. Tercüme edilen dil için de, başka bir dile karşı mukavvetni göstermektedir.

Makalede görüldüğü gibi İlk Türkçe Kur’an tercümelemeleri taşıdıkları dini sorumluluk sebebiyle Türk dili tarihinde dil çalışmaları bakımından büyük önem taşıdığı gibi aynı zamanda Leksikoloji çalışmaları için de önemlidir. Metinlerde de görüldüğü gibi Arapça kavramları Türkçe kelimelerle karşılama oranı Doğu Türkçesi Kur’an tercümelemelerinde daha yüksekken bu durum Batı Türkçesi Kur’an Tercümelemelerinde gittikçe azalmaktadır.